

APAMEIA JOURNAL

Yıl (Year): 2026, Cilt (Volume): 3, Sayı (No): 1

Sorumluluk Reddi / Disclaimer

APAMEIA Journal'da yayımlanan makalelerin bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlara aittir. Çalışmalarda yer alan görüş, bulgu ve değerlendirmeler yazarların düşüncelerini yansıtır. Derginin, editörlerinin veya yayıncısının resmi görüşünü temsil etmez. Yayımlanan içeriklerden doğabilecek yasal ve etik sorumluluk yazarlara aittir.

The scientific and ethical responsibility of the articles published in Apameia Journal belongs solely to the authors. The opinions, findings, and interpretations expressed in the articles are those of the authors and do not reflect the official views of the journal, its editors, or the publisher. The authors are solely responsible for any legal and ethical consequences arising from their work.

Açık Erişim ve Lisans Bilgisi / Open Access & Licensing

APAMEIA Journal açık erişimli (open access) bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm içerikler, Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) kapsamında paylaşılabilir, dağıtılabilir ve yeniden kullanılabilir. Atıf verilmesi koşuluyla ticari veya ticari olmayan kullanım serbesttir.

APAMEIA Journal is an open-access journal. All published content is available under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0), which permits sharing, distribution and reproduction in any medium, provided that proper citation is given.

©Tüm hakları saklıdır.

©All rights reserved.

DİZİN/INDEX

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 *Academic
Resource
Index*
ResearchBib

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

EuroPub

 idealonline

 IAD
INDEX OF ACADEMIC DOCUMENTS
www.indexacademicdocs.org

 **Türkiye
Turizm Diz**

 Cosmos

ROAD DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Cerebrumx Yayıncılık Sanayi Ticaret ve Pazarlama LTD. ŞTİ.

Baş Editör/Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Ebru BAĞÇI - Balıkesir University

Editörler/Editors

Asst. Prof. Dr. E. Evla MUTLU - Antalya Bilim University

Asst. Prof. Dr. Gerçek ÖZPARLAK - İstanbul Beykent University

Asst. Prof. Dr. Yenal YAĞMUR - Siirt University

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ - Alanya Alaaddin Keykubat University

Prof. Dr. Hüseyin ÇEKEN - Muğla Sıtkı Koçman University

Prof. Dr. Muharrem TUNA - Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Murat ÇUHADAR - Süleyman Demirel University

Prof. Dr. Nedim YÜZBAŞIOĞLU - Akdeniz University

Assoc. Prof. Dr. Aydın ÜNAL - Sinop University

Assoc. Prof. Dr. Cemali BUZLUKÇU - Balıkesir University

Assoc. Prof. Dr. Gökhan YILMAZ - Applied Sciences University of Isparta

Assoc. Prof. Dr. Mehmet BAHAR - Kapadokya University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Halit AKIN - Erciyes University

Assoc. Prof. Dr. Simgе KÖMÜRCÜ SARIBAŞ - İzmir Katip Çelebi University

Asst. Prof. Dr. Kadir Faik KÜÇÜKTOPUZLU - Siirt University

Asst. Prof. Dr. Nihan SİDAR - Alanya University

Asst. Prof. Dr. Özgür SARIBAŞ - İzmir Katip Çelebi University

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2025)

Khayal Mahmudov

1

Impact of Artificial Intelligence and Social Innovation on Administrative Decision-Making in Jordans

Mohammad Amjad Saleem Al Kurdi, Evla Mutlu

10

Türk Dış Politikasında Balkanlar: Değişim ve Dönüşüm

Aykut Karakuş

21

Araştırma Makalesi – Research Article

Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2025)

Azerbaijan-Iran Relations (1991-2025)

Khayal Mahmudov¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Baş. tarihi: 22.05.2026

Kabul tarihi: 25.06.2026

Yayın tarihi: 30.06.2026

Anahtar Kelimeler:

İran, Azerbaycan, İlişkiler,
Dış Politika, Karabağ Savaşı

Azerbaycan ve İran İslam Cumhuriyeti, ortak tarih, kültür ve dine mensup iki ülkedir. Aynı zamanda 765 km kara sınırları bulunmaktadır. Yaklaşık 25 milyonun üzerinde Azerbaycan Türkü, İran'ın Tebriz şehri başta olmak üzere farklı bölgelerde yaşamaktadır. Bu faktör, iki ülkenin de ilişkilerini ve birbirlerine karşı uyguladıkları politikaları etkilemektedir. İki ülkenin de çok ortak yönleri özellikle iki ülkeyi de birbirlerine bağlayan pek çok faktörlerin bulunmasına rağmen, günümüzde iki ülkenin de mevcut ilişkisi rekabet ekseninde sürmektedir. Özellikle 2010-2019 yılları arasında Azerbaycan ve İsrail arasında ilişkiler gelişmiş ve farklı alanlarda iş birlikleri yapılmıştır. Bu durum, İran İslam Cumhuriyeti tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlamıştır. İran, kendi sınırında özellikle Batılı ve İsrail aktörlerinin bulunmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Azerbaycan'ın İsrail ile mevcut ilişkisi, İran ile Azerbaycan'ın ilişkisinde gerilimin artmasına neden olmuştur. Buradan yola çıkarak, 27 Eylül 2020 yılında başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın zaferi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin gizli bir şekilde Ermenistan'a destek sunması, ilişkilerin daha da gerilemesine neden olmuştur. İran'ın İkinci Karabağ savaşında Ermenistan'a destek vermesinin temel hedefi, Azerbaycan Cumhuriyetini zayıflatmaktır. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı, İran ve Azerbaycan ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. 2021 yılına girildiğinde iki ülke arasında ciddi gerilimler yaşanmaya devam etmiştir. Özellikle 2020 yılındaki İkinci Karabağ Savaşı'ndaki durumlardan dolayı gerilim tırmanış göstermiştir. Fakat iki taraf da bu gerilimin çıkarlarına uymayacağına öngörerek ilişkileri iş birliği üzerinden dengelemeye çalışmıştır. Özellikle enerji alanlarında iş birlikleri yapılmıştır. Bu iş birliği gerginliği azaltmıştır ama iki taraf da dost bir ülke olmamıştır. Çünkü iki taraf da güven sorunu yaşamaktaydı. Dolayısıyla Azerbaycan ve İran ilişkileri 1991 yılı sonrası rekabet eksenli bir seyir izlemiştir. Sonuç olarak, Azerbaycan ve İran İslam Cumhuriyetinde gerilim zaman zaman yaşanmıştır fakat doğrudan karşı karşıya gelmemişlerdir.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Background:

Received: 22.05.2026

Accepted: 25.06.2026

Published: 30.06.2026

Keywords:

Iran, Azerbaijan, Relations,
Foreign Policy, Karabakh War

The Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran are two countries that share a common history, culture, and religion. At the same time, they have a 765 km-long border. More than approximately 25 million Azerbaijani Turks live in Iran, particularly in the city of Tabriz, and this factor influences the relations between the two countries and the policies they pursue toward each other. Despite the many common aspects and the existence of numerous factors that connect them, the current relationship between the two countries continues along a competitive axis. Especially during the period 2010-2019, relations between Azerbaijan and Israel developed, and cooperation was established in various fields; this situation began to be perceived as a security threat by the Islamic Republic of Iran. Iran strongly opposes the presence of Western and Israeli actors, particularly along its borders. The existing relationship between Azerbaijan and Israel led to an increase in tensions between Iran and Azerbaijan. Based on this, the victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War, which began on September 27, 2020, and the covert support provided by the Islamic Republic of Iran to Armenia, further deteriorated relations. The main objective of Iran's support for Armenia during the Second Karabakh War was to weaken the Republic of Azerbaijan. Therefore, the Second Karabakh War became a turning point in Iran-Azerbaijan relations. As of 2021, serious tensions between the two countries continued, particularly due to the developments during the 2020 Second Karabakh War, leading to an escalation of tensions. However, both sides, foreseeing that such tensions would not serve their interests, attempted to balance their relations through cooperation, especially in the field of energy. Although this cooperation reduced tensions, the two sides did not become friendly countries, as mutual distrust persisted. Thus, Iran-Azerbaijan relations have followed a competition-oriented course since 1991. In conclusion, although tensions between Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran have occurred from time to time, the two countries have not directly confronted each other.

¹Uluslararası İlişkiler, Batman Üniversitesi, Batman. E-posta: khayalmahmudov83@gmail.com

*Sorumlu yazar / Corresponding author

Önerilen Atıf / Suggested Citation: Mahmudov, (2026). Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2025). *APAMEIA Journal*, 3(1), 1-9.

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu araştırma, etik kurul kararı gerektirmeyen çalışmalar grubunda yer almaktadır. / This study falls within the category of research that does not require ethics committee approval.

GİRİŞ

Azerbaycan SSCB'den 18 Ekim 1991'de ayrılarak bağımsızlığını kazanmıştır. 25 Aralık 1991'de ise İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Birkaç ay sonra, 1992 yılının Mart ayında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Tebriz ve Tahran'da büyükelçilik ve başkonsolosluklar açılmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın özerk bölgesi olan Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nde İran İslam Cumhuriyeti'nin konsoloslugu faaliyete geçmiştir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler çoğu zaman gergin seyir izlemiştir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, Güney Azerbaycan'da bulunan Türk nüfuzu ve İran'ın Azerbaycan'ı Farslaştırma planıdır (Metin, 2012). Azerbaycan ile İran arasında ortak kimlik, tarih ve kültürel bağlar bulunmasına rağmen, taraflar arasında bir rekabet ve güvenlik kaygıları vardır. Her iki ülke de jeostratejik açıdan çok önemli bir konuma sahiptir. İran Ortadoğu'da birçok ülke ile iş birliği içinde olup küresel ticaret açısından önemli geçiş noktası olan Basra Körfezi üzerinde etkiye sahiptir. Azerbaycan ise Hazar Denizi'ne kıyası olması nedeniyle jeostratejik bir konumda yer almaktadır. İran ve Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması, Azerbaycan'ı tarihsel olarak ikiye bölen bir antlaşmadır. Günümüzde tahmini rakamlara göre İran sınırları içerisinde 25 milyon üzeri Azerbaycan Türkü yaşamaktadır (Temizyürek, 2015). İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ı zaman zaman potansiyel tehdit olarak algılamaktadır. Buna karşılık İran, Azerbaycan ile ilişkisini çıkar odaklı bir çerçevede geliştirmektedir. Aynı zamanda Türkiye, İsrail ve Batı'nın bölgede artan etkisi İran'ı tedirgin etmektedir. Bu durum doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan politikasını Güvenlik merkezli olarak şekillendirmektedir. 2020 yılında gerçekleşen Karabağ Savaşı sürecinde İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'a karşı tutumunu ortaya koymuştur. Resmî olarak tarafsız bir politika izlediğini açıklamasına rağmen, pratikte Ermenistan'a daha yakın tutum sergilemiştir (Nusretoğlu, 2022). İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın güçlü bir devlet haline gelmesini istememekle beraber aynı zamanda Azerbaycan'ı oyalayacak olayların olmasının İran'ın çıkarına olacağını düşünmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Karabağ Savaşı sürecinde İran İslam Cumhuriyeti'nin Ermenistan'a verdiği dolaylı destek, bu yaklaşımın somut bir göstergesidir. Azerbaycan-İran ilişkileri sadece diplomatik boyutta değil; aynı zamanda kimlik, tarih, rejim ve din farklılıkları çerçevesinden de değerlendirilmelidir. Bu çalışma, Azerbaycan-İran ilişkilerini tarihsel süreç, ortak kimlik unsurları, jeopolitik önemleri ve aynı zamanda rejim farklılıkları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bağımsızlık Sonrası İlk Diplomatik Temaslar (1991-1995)

Azerbaycan, 1991'de SSCB'den ayrılarak resmî olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler arasında Türkiye, ABD, Pakistan, İsrail ve İran yer almaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve 1992 yılından itibaren iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 12 Mart 1992'de İran İslam Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Büyükelçiliği açılarak faaliyete başlamıştır, 1969 yılından bu yana İran'ın Bakü Konsoloslugu faaliyete başlamıştır ve hâlen devam etmektedir (Neciyev, 2020). Büyükelçilik ve konsoloslukların karşılıklı olarak açılması, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin genişlemesine zemin hazırlamış ve zamanla farklı alanlarda iş birliği imkânlarını artırmıştır. İki ülke liderleri, ilişkileri daha ileriye taşımak için resmî görüşmeler gerçekleştirmiştir. Özellikle 1991'de dönemin İran İslam Cumhuriyet Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti başkanlığındaki heyet, Azerbaycanlı yetkililerle görüşmüşlerdir (Neciyev, 2020). Azerbaycan ve İran İslam Cumhuriyeti bölgesel açıdan önemli ülkelerdir. Her iki ülke de petrol ve doğal gaz kaynağı bakımından zengindir ve enerji alanlarında da iş birliği potansiyeline sahiptir (Neciyev, 2020). Ayrıca her iki ülke de transit geçiş açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Azerbaycan ve İran, bölgede transit ülkeler olarak önem arz eden ülkeler konumundadırlar. Özellikle İran'ın Basra Körfezi üzerindeki hâkimiyeti, transit geçişleri için İran'ı vazgeçilmez kılmaktadır. Her iki ülkede ortak Din, Tarih ve Kültüre sahip ülkeler olsa da İran, Azerbaycan'a Şii kimliği üzerinden yaklaşmaya çalışmıştır. Azerbaycan'da ilişkilerin geliştirilmesi için birçok alanda İran ile çeşitli alanlarda iş birliği yapmış ve ortak askerî tatbikatlar düzenlemek istemişler. Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerini hiçbir zaman kötüye gitmesini istememiş ve aynı zamanda doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Aynı şekilde İran İslam Cumhuriyeti de bunu göze alamazdı. Çünkü İran'da Tebriz'de başta olmakla 25 milyonun üstünde Azeri Türkü yaşamaktadır, İran, Güney Azerbaycanlıların ayaklanmasını istemiyordu ve bu durumun İran İslam Cumhuriyeti'nin çıkarına olmayacağını biliyordu (Temizyürek, 2015). 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov oldu. Ayaz Mutalibov, Rusya yanlısı bir politikacıydı, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ve Hocalı Katliamı olarak anılan faciaya göz yummuştur. Bu olaydan sonra çok geçmeden Azerbaycan Halk Cephesi tarafından suçlanmış ve 1992 Mart'ında kendi isteğiyle istifa etmiştir. Bir daha görevine dönmek istese de Azerbaycan Halk Cephesi buna izin vermemiş ve en sonunda Rusya'ya kaçarak sürgüne gitmiştir. 1992'de Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey ülke başkanı oldu. Elçibey milliyetçiydi ve bir ideolojisi vardı, Azerbaycan topraklarını ve kendi yurtdundan yuvasından ayrı düşen tüm Azerbaycan halkını doğduğu yurduna dönmelerini sağlamak ve Azerbaycan'ın tarihî topraklarını geri kazandırmayı ideallerine sahipti. Ebulfez Elçibey Cumhurbaşkanı olduğundan az zaman sonra televizyona çıkarak Azerbaycan topraklarının birleştirileceği güne az kaldığını vurgulayarak halka umut vermiştir (Yoska, 2020). Özellikle Tebriz'de bulunan 25 milyon Azerbaycan Türkleri bu açıklamayı umut dolu karşılamıştır. Bu olay İran'ı tedirgin etmiştir. Bu olaydan sonra İran ve Azerbaycan ilişkileri daha gergin bir döneme girmiştir. Özellikle Azerbaycan Halk Cephesi (1992-1993) döneminde, İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında ilişkileri gerilimli

bir döneme girdiği söylenebilir. Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı dönemi uzun sürmemiş, askerî darbe ile geri çekilmek zorunda kalmıştır. Elçibey, o çok iyi biliyordu ki geri çekilmezse iç savaş başlayacaktı, o bu savaşa göz yumamazdı ve halkını çatışmaya sürüklememek için iktidardan geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Haydar Aliyev dönemi başlamış oldu. Haydar Aliyev döneminde İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında gergin olan ilişkileri yeniden yakın ilişkiler ve iş birliği politikası ile yürütülmeye başlamıştır (Neciyev, 2020). İran ile Azerbaycan arasında bazı görüşmeler gerçekleşmiş ve dönemin İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani, 1993'te Azerbaycan'ı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşme gerçekleştirmiştir. "Aliyev eski kötü ilişkileri unutup iyi bir ilişki kurulmasını ve daha dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekti" (Neciyev, 2020). Zamanla ilişkiler normale dönmüş, devlet başkanları resmî seferler düzenliyordu ve birçok alanda iş birliği yapılmıştır. Özellikle ekonomik alanda ortak çalışmalar yapılması kararı alınmıştır. İran İslam Cumhuriyeti, özellikle Azerbaycanlı mültecileri koruyacağı sözünü Haydar Aliyev'e vermiştir (Neciyev, 2020).

1990'lar: Karabağ Savaşı ve Güvensizlik

Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuzey komşusudur ve 765 km kara sınırı bulunmaktadır (Sapmaz, 2022). Aynı zamanda iki ülke de Şii dinini taşıyan ülkelerdir, dünya üzerinde en fazla Şii nüfus bulunan ülkelerden ikisi İran ve Azerbaycan'dır. Azerbaycan, 30 Ağustos 1991'de SSCB'den bağımsızlığını resmî olarak kazanmasının ardından, Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Ancak din, kültür ve tarihsel bakımından Azerbaycan'a Türkiye kadar yakın olan İran İslam Cumhuriyeti de 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmî olarak tanıdığını açıklamış ve 12 Mart 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuş, büyükelçilikler ve konsolosluklar açılmıştır. Bazı alanlarda iş birlikleri yapılmıştır, özellikle ticaret alanında. Ayrıca vize uygulaması da tamamen ortadan kaldırılarak her iki ülke vatandaşları Azerbaycan ve İran İslam Cumhuriyetine kolay bir şekilde seyahat etmelerine olanak sağlanmıştır (Sapmaz, 2022). Ama İran, bunların hepsini çıkarına uyacak bir şekilde yapıyordu. İran, Azerbaycan üzerinde kendisinden başka aktörün etkisi olmasını istemiyordu ve bu doğrultuda Azerbaycan'la ilişkilerini yürütüyordu.

Özellikle İran, Azerbaycan'ın güçlenmesini istememekte ve bunu kendisine tehdit olarak görmektedir (İnaç, 2025). İran, Azerbaycan'ın odağını tamamen Dağlık Karabağ ve Ermenistan'a yönlendirmek istemektedir, böylece Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ'da oyalayacak ve onun güçlenmesini engelleyeceğini düşünmektedir İran İslam Cumhuriyeti (Sapmaz, 2022). İran İslam Cumhuriyeti, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda (1988-1994) Ermenistan'a destek vermiş, bunu açık bir şekilde söylemese de fiilen Ermenistan'ın yanında olmuştur (Gasımlı, 2026). 25-26 Şubat 1992'de Dağlık Karabağ'da bulunan küçük bir kasaba olan Hocalı'da, Ermenistan'a bağlı kuvvetler, Hocalıda bulunan Azerbaycanlı sivilleri acımasız bir şekilde hepsini topluca katletmişlerdi, kadın, yaşlı ve çocuk demeden herkesi öldürmüşlerdir. Bu olayı önemsemeyen İran İslam Cumhuriyeti, aynı din, kültür ve tarihsel bağları önemsemeyerek Hristiyan bir devleti olan Ermenistan'ın yanında de facto olarak yer almayı seçmiştir (Sapmaz, 2022). 1994'te Rusya Federasyonu'nun aracılığıyla sağlanan ateşkes anlaşması yapılmıştır, ancak bu anlaşma, Ermenistan'ın işgalci politikasını değiştirmesine yönelik herhangi bir etkide bulunmamıştır (Sapmaz, 2022). Özellikle anlaşmalar ve arabuluculuk süreçlerinde Azerbaycan hep zarar gören taraf olmuştur. En son 1991 Kasım'ında İran'ın arabuluculuk girişimi, Ermenistan tarafının Hocalı katliamı ile sonuçlanmış, 1992 Mayıs'ındaki İran'ın ikinci arabuluculuk girişiminde Laçın ve Şuşa'nın işgaliyle sonuçlanmıştır. Azerbaycan, bu olaylardan sonra bazı büyük şehirlerin işgalinden İran'ı açık bir şekilde sorumlu tutmuştur. İran, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların ve savaşın tamamen bitmesini istememekte ve bu yönde politikalar geliştirmektedir. İran İslam Cumhuriyeti, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'ı kendisine bağımlı bir hâle getirmek istemektedir. Ermenistan'ın işgalci politikası nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan sınırları kapalı tutulmaktaydı ve Ermenistan, İran'a ihtiyaç duyuyordu. Aynı şekilde Azerbaycan da Nahçıvan'a ulaşım için İran'ın vazgeçilmez olduğunu çok iyi biliyordu (Sapmaz, 2022). Azerbaycan bu dönemden sonra İran'a karşı daha temkinli bir yaklaşım sürdürmeye başlamıştır. Özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin Ermenistan'ın yanında yer alması Azerbaycan'ın İran'a karşı güvenini ciddi bir şekilde sarsmıştır. Karşılıklı güvensizlik, Azerbaycan ve İran ilişkilerinin neredeyse temel özelliklerinden biri hâline gelmiştir. İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın gelişmesini ve güçlenmesini kendisine en büyük tehdit olarak görmektedir. İran'ın güneyinde 25 milyondan fazla Azerbaycan Türkü bulunmakta ve İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bu durumdan faydalanarak İran'ı bölgesinden endişe duymaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmasına rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti ile başından beri daha temkinli ve kontrollü bir ilişki yürütmüştür. Bunun temel nedeni, İran İslam Cumhuriyetinin sınır güvenliği ve iç istikrarı koruma isteğidir. İran kendisini tüm Müslümanların savunucusu olarak görmekte ve dünyaya böyle kendisini tanıtmaktadır (Şevket, 2021). Özellikle Azerbaycan laik bir devlet olduğu için, İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyetini kendi yönetimine yaklaştırmak ve Tahran hükümetiyle yakın bir ilişki kuracak birisini Azerbaycan Cumhuriyetinin yönetimine getirmek istemiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın Batı ile ilişkisi İran İslam Cumhuriyetini rahatsız etmekteydi. Ayrıca Azerbaycan'daki aşırı milliyetçi yönetim de İran'ı tedirgin etmekteydi. Ebulfez Elçibey, milletine, halkına ve ülkesine bağlı bir devlet başkanı olmuştur. İran'ın güneyinde, yani Tebriz'de bulunan Azerbaycan Türkleriyle ilgili açıklamaları özellikle "Bütöv Azerbaycan" söylemi, İran İslam Cumhuriyeti tarafından iyi karşılanmamakla beraber tehdit olarak da algılanmıştır.

2000-2010: Azerbaycan ve İran İlişkileri

Ebulfez Elçibey askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, iktidara Haydar Aliyev gelmiştir, Elçibey'den farklı olarak o İran'la daha yakın bir politika sürdürmeyi tercih etmiştir, amacı İran İslam Cumhuriyetiyle ilişkileri

düzeltekti (Sapmaz, 2022). 2000'li yıllarda Azerbaycan devletinin kapasitesinin güçlenmesiyle ve dış politikada rasyonel bir adımlar atılmıştır. Aynı şekilde Azerbaycan İran İslam Cumhuriyetiyle de dengeli ve ilişkilerin gelişimi odaklı adımlar atıyordu, özellikle bazı alanlarda iş birlikleri yaparak bunu pekiştirmeye odaklanıyordu Haydar Aliyev yönetimi. Aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti daha dikkatli ve ihtiyatlı bir dış politika izlemeye çalışıyordu. Özellikle İran'ın politikası güvenlik, esasen sınır güvenliyi odaklıydı, ancak Azerbaycan Cumhuriyetiyle de ilişkiler kurmayı çıkarına uygun görmüş ve aksi durumun çıkarını tehdit edeceğini düşünerek Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti arasında ilişkiler kurulmuştur. Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesini ve ayrıca çatışmaya sürüklenmesini engellemiştir. 11 Kasım 1994'te İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasında Azerbaycan petrolünün %25'inin taşınmasına ve çıkarılmasına yönelik ortak bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak ABD'nin itirazıyla anlaşmanın uygulanmasının ve ayrıca ABD İran İslam Cumhuriyetinin projelerinde yer alan özel ve devlet şirketlerine yaptırım öngören yasayı 1996'da resmî bir şekilde kabul etmiştir (Sapmaz, 2022). İran İslam Cumhuriyetinin 4. Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani 1993'te Azerbaycan'a gelerek Haydar Aliyev ile resmi bir görüşme gerçekleştirmiştir, görüşme sonrası Azerbaycan ve İran sınırında bulunan Zengilan Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. O bölgede bulunan mülteciler İran'ın desteğiyle Aras nehri üzerinden Azerbaycan sınırlarına geçirildiler. İran İslam Cumhuriyeti bu olaylar olmadan önce Azerbaycan'a mülteciler konusunda hep destek verileceğine garanti etmişti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 29 Haziran-2 Temmuz'da İran ile iş birliğini geliştirmek için bir dizi anlaşma imzalamıştır (Neciyev, 2020). Haydar Aliyev İran'la ilişkileri, eskisinden daha istikrarlı bir ilişki üzerinde politika yürütmek istemekteydi, özellikle ülkeyi çatışmadan uzak tutmağa çalışıyordu. İran İslam Cumhuriyetiyle iki taraflı birçok anlaşma yapılmış ve imzalar atılmıştır, bazı alanlarda özellikle petrol sektöründe iş birlikleri geliştirilmiştir. Ancak bu anlaşmalar ve iş birlikleri iki ülke arasında stratejik bir yakınlık oluşturmamıştır. İki ülke arasında ticaret ve sınır ilişkileri sürmüş ancak karşılıklı siyasi güven oluşmamıştır. İran İslam Cumhuriyeti Ermenistan'ın tecavüzkâr politikasını zaman zaman eleştirmiş ve aynı zamanda Ermenistan'ın bu tutumunu kınayan açıklamalar yapmıştır, ayrıca İran Cumhurbaşkanı 1996'da Haydar Aliyev'i Meshed-Sereks-Tecen Demiryolu'nun açılışında görmek istediğini belirterek davetiye göndermiştir (Neciyev, 2020). Bu davet, 1990 yıllarının sonlarında İran İslam Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyetinin ilişkilerinde daha temkinli bir yaklaşım adımı olarak değerlendirilebilir. Dağlık Karabağ anlaşmazlığı ve Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkileri İran'ı rahatsız etse de, Tahran Azerbaycan'la özellikle ekonomik alanda iş birliklerine devam etmiştir. Dolayısıyla Meshed-Sereks-Tecen Demiryolu açılışı vesilesiyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in davet edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin ideolojik değil, daha çok çıkar odaklı yürüttüğünü göstermektedir.

12 Aralık 2003'te Azerbaycan Cumhuriyetinin üçüncü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Amerika Birleşik Devletleri'nin Cleveland Kliniği'nde yaşamını yitirmiştir ve onun yerineyse Ekim 2003'te İlham Aliyev geçmiştir. İlham Aliyev Azerbaycan'ın dördüncü Cumhurbaşkanı olmuştur, dolayısıyla İlham Aliyev, İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik politikasında babası Haydar Aliyev'in çizgisini sürdürmüş, İran'la ilişkiler geliştirilmesi yönünde bazı adımlar atılmış ve anlaşmalar yapıldı ya da mevcut anlaşmalar üzerinde bazı (ilişkilerin çıkarı yönünde) değişiklikler yapılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Azerbaycan ve Ermenistan anlaşmazlığında fiilen Azerbaycan Cumhuriyetinin yanında olduğunu belirtmiştir (Neciyev, 2020). Dolayısıyla bu ilişkilerin gelişimi açısından büyük bir adım olarak gözükmekteydi, fakat pratikte İran İslam Cumhuriyetinin Azerbaycan'a karşı desteği görülmemekteydi, dolayısıyla İran sadece Azerbaycan Cumhuriyetine açıklamalarla desteğini sunmaktaydı. Bu Azerbaycan devleti tarafından çok iyi anlaşılıyordu ama bir ses çıkarmıyorlardı, zaten Azerbaycan yeni yeni kalkınıyor ve askeri alanda ve diğer alanlara yatırımlar yapıyor ve iş birlikleri geliştiriyordu, ayrıca Azerbaycan'ın güçlü müttefiklere de ihtiyacı vardı bu Azerbaycan'ı uluslararası arenada yalnız olmaması anlamına gelecekti, kısacası Azerbaycan SSCB'den yeni ayrılmış ve pek iyi durumda olmadığını biliyordu. Bundan dolayı Azerbaycan İran İslam Cumhuriyetiyle iyi ilişkiler geliştirmeği yönünde bir dış politikalar izliyordu, özellikle güney sınırında bulunan aynı köke, dine ve kültüre sahip olan İran Cumhuriyetiyle ilişkileri dengeli tutmaya çalışıyordu. 2005 yılı sonlarına az kalmış bir zamanda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Atom Enerjisi meselesinde verdiği beyanatta İran İslam Cumhuriyetine karşı ambargolar uygulanmasına karşı olduğunu açıkça belirtmiştir (Neciyev, 2020). Bu beyanattan da anlaşılacağı gibi Azerbaycan İran İslam Cumhuriyetiyle ilişkilerini dengeli tutmaya çalışmaktadır, İran'da tamamen Azerbaycan'la ilişkilerini koparmak istemiyor, sadece kendine bağımlı hale getirmeği planlamaktaydı. 21 Ağustos 2007'de İlham Aliyev ve İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'la yeniden bir araya geldiler ve bu görüşmenin iki ülke içinde ne kadar önemli bir görüşme olduğunu basın açıklamalarında vurguladılar, bir sonraki görüşme ise 17 Kasım 2010'da gerçekleşti bir araya gelerek ilişkilerin son durumu hakkında görüşülmüş ve bazı alanlarda iş birliği anlaşmaları da imzalandı, özellikle Enerji ve Nakliye alanlarında anlaşmalar imzalanmıştır (Neciyev, 2020). Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyetleri arasında uzun zaman sonra ekonomik ve ticaret iş birliği ilişkileri gelişmiş ve zamanın en istikrarlı iş birliği dönemlerinden biri olmuştur. Ayrıca ekonomik ilişkiler, bazı zaman iki ülke arasında siyasi gerilim durumunda, gerilimi bastırıcı unsur olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan ve Tahran arasındaki ilişkiler çıkarla sınırlı kalsa da, bazı durumlarda iki ülke arasındaki gerilimin önüne geçtiği durumlarda olmuştur. Sonuç olarak bu dönemde görece olsa bile istikrar sağlanmış olsa da, taraflar arasında güvensizlik sorunu ortadan kalkmamıştır.

2010-2019 Rekabetin Açık Hale Gelmesi

Bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti kuzeyinde 765 km uzunluğunda sınır komşusu olan Azerbaycan Cumhuriyetini artık İran için potansiyel bir tehdit olarak algılamaya başladı. Bunun temel nedeni, Azerbaycan Cumhuriyetinin dış

politikasının ağırlıklı olarak batı yanlısı olması ve özellikle İsrail ile Azerbaycan'ın ilişkileri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin temel nedenlerindedir. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti sınırında Batı yanlısı ve İsrail ile iyi ilişki kuran bir devlet istememektedir. Özellikle İran'ın Azerbaycan'a karşı bazı sert açıklamaları, bu durumu açıkça desteklemektedir. Buna rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti ulusal çıkarına uygun bir şekilde dış politika sürdürmekteydi ve ayrıca bağımsız bir şekilde kararlar alıyordu, ancak Azerbaycan denge politikasını da sürdürmeye devam ediyor ve İran İslam Cumhuriyetiyle ilişkilerinin tamamen kopmasını istememektedir. Buna karşılık Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 9 Nisan 2014'te İran'a üçüncü resmi ziyaretinde Ruhani ile görüşme gerçekleştirmiştir ve bazı ikili anlaşmalar yapılmıştır, bazıları Gençlik ve Spor alanında iş birliği, Marazad hidroelektrik istasyonlarının yapımı ve kurulması alanlarında kapsayan ikili anlaşmalar imzalamıştır (Neciyev, 2020). Anlaşılacağı üzere Azerbaycan İran İslam Cumhuriyetini doğrudan karşısına almak istememekle birlikte ilişkilerini geliştirmek yönünde bazı adımlar atmıştır ve bunu destekleyecek adımlar Azerbaycan cumhurbaşkanının Aliyev'in İran'a resmi ziyaretler gerçekleştirmişti, bu ziyaretlerden bazıları 5 Mart 2017'de dönemin İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ziyareti, 23 Şubat 2018'de Aliyev'in Tahran resmi ziyareti. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ülkelerinin (P5+1) İran İslam Cumhuriyetiyle anlaşmaya varması, Azerbaycan'la İran ilişkilerini olumlu yönde etkileyecek adımlardan biri olmuştur, özellikle ekonomik alanında iş birliklerinin önünü açmıştır (Yüce, 2023).

Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti İsrail ile de ihracat ve ithalat alanlarında iş birlikleri yapmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın SOCAR şirketi İsrail'e büyük miktarda petrol ihraç etmekte, karşılık olarak İsrail Azerbaycan'a en gelişmiş silahlar satıyor ve teknolojik transfer gerçekleştiriyordu. Azerbaycan'ın İsrail ile 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizatlar alımı için anlaşma imzalanmıştır, bu durum İran tarafından olumsuz karşılanmıştır (Sapmaz, 2022). Bu durum Ortadoğu bölgesinde gittikçe yükseliş trendi sergileyen silahlanma eğilimi ile de ilintilidir (Tuncer ve Cihangir, 2019, s. 270). Bu durum İran İslam Cumhuriyetini derinden rahatsız etmişti. İsrail'in İran'ın kendi sınırlarına kadar yaklaşması demekti bu durum Tahran'ın güvenlik doktrininde ciddi bir tehdit olarak yorumlanıyordu. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti yetkilileri, Azerbaycan Cumhuriyetine karşı sert söylemlerde bulmuşlar, Azerbaycan'ın İsrail'in bir uzantısı olduğu yönünde açıklamalar ve Azerbaycan'ın, batı ve İsrail'in bir üssü olduğu yönünde sert açıklamalarda bulunuyorlardı. Bu durum iki ülke arasındaki gerginliği artırmak dışında bir şey değildi. Medya ve siyasi alanlarda karşılıklı suçlamalar artmıştır. 2011'de Azerbaycan yönetimi, İslam eğilimli muhalefetler var olmasını tehdit olarak algılamakta ve Azerbaycan Cumhuriyeti bu olayda İran İslam Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirildiğine inanmaktaydı (Sapmaz, 2022). Dolayısıyla karşılıklı ve açık bir şekilde güvensizlik dile getiriliyordu. Bu durum artık diplomasi kanallarının nerdeyse tamamen kapanarak, diplomatik nezaket sınırlarından çıkarak tamamen rekabetçi bir dile evrilmiştir. Bakü Eğitim Bakanlığı Aralık 2011'de kızların artık okullarda türban giyilmesini yasaklayacak kararname imzalamıştır. Buna karşılık olarak da İran'da bulunan dini liderler Azerbaycan Cumhuriyeti yönetimini suçlamışlar (Sapmaz, 2022). 2010 sonrası Orta Doğu ve Kafkasya'da rekabet derinleşmişti. Arap Baharı sonrası İran İslam Cumhuriyeti bölgede etkisini artırmak için çeşitli dış politika adımları atmıştır. Bunlardan en önemlisi İran'ın Çin, Rusya ve Kuzey Kore'yle yakın ilişkiler kurması ve özellikle ihracat, ithalat ve istihbarat alanlarında bu dörtlü iş birliklerini geliştiriyorlardı. Azerbaycan Cumhuriyeti ise daha çok Batı ve Türkiye ile entegrasyon politikaları izlemiştir. Azerbaycan'ın Türkiye ile Şuşa deklarasyonu, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve askeri alanlarda özellikle ortak askeri tatbikatlar yapmaktalar, dolayısıyla "iki devlet, tek millet" anlayışı çerçevesinde ilişkilerini geliştirmektedirler. Bu sürecin önemli örnekleridir. Azerbaycan'ın Batıyla da özellikle Avrupa ülkelerine büyük miktarda doğal gaz ve petrol ihraç etmektedir, bu durum Azerbaycan Cumhuriyetini özellikle Avrupa için vazgeçilmez bir ülke yapıyor, ayrıca Azerbaycan'ın transit ülke konumunda olması ve kara ticaretinin önemli hissesini (%1,5-2) bu topraklardan geçmesi Azerbaycan'ı küresel lojistiğin vazgeçilmez düğüm noktası haline getiriyor. Bu gelişmeler iki ülkeyi de yani, İran İslam Cumhuriyetini ve Azerbaycan Cumhuriyetini farklı jeopolitik bloklarda yer almasına neden olmuştur. Dönemin İran Genelkurmay Başkanı Tümgeneral Hasan Firuzabadi, Aliyev yönetimine karşı açıklamada bulundu, eğer Aliyev yönetimi İran İslam Cumhuriyeti karşıtı bir politika sürdürmeye devam ederse sonunun hiç iyi olmayacağı yönünde sert bir tutumlu açıklamada bulunmuşlardı (Sapmaz, 2022). Dolayısıyla Azerbaycan ve İran aralarındaki ilişkiler esasen söylem düzeyinde sertleşmiştir. Ayrıca İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan üzerinde Şİİ kimliği üzerinden etki kurmaya çalışırken, Azerbaycan ise laik devlet yapısını korumaya çalışıyordu. Bu durum iki ülke arasında ideolojik bir rekabet alanı oluşturmuştu. Böylece iki ülke arasında Dini ve İdeolojik rekabette yaranmış oldu. Bu dönemde diplomatik ilişkiler kırılğan hale geldi, güvensizlik kurumsallaşmıştı ve artık rekabet örtülü bir şekilde değil de açık ve çok faktörlü bir hal almıştı. Bu dönem iki ülke arasındaki gelecek ilişkilerde daha sert krizlerin yaşanacağını desteklemekteydi. Dolayısıyla bu dönemde Azerbaycan'ın İsrail ile mevcut ilişkisi, İran'ın güvenlik algısını etkilemiş ve ilişkiler daha çok rekabetçi bir evreye evrilmiştir (Durmuş, 2025).

2020 Karabağ Savaşı ve Kırılma Noktası

27 Eylül 2020'de İkinci Karabağ savaşı, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında yeniden patlak vermişti. Bu savaş sadece iki ülke arasındaki bir savaş değildi. Aynı zamanda bu savaş bölgesel güç dengelerini etkileyecek kritik bir savaştı. Dolayısıyla İkinci Karabağ Savaşı 44 gün sürmüş ve 10 Kasım'da Azerbaycan Cumhuriyetinin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bundan dolayı bu savaşa zaman zaman 44 günlük savaş olarak da hatırlanmaktadır. Bu savaşı bitiren Ateşkes Antlaşması üç ülke tarafından imzalandı. Bu ülkeler Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan Cumhuriyeti başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Yetgin, 2021). Dolayısıyla Azerbaycan Cumhuriyeti 44 günlük savaştan zaferle ayrılmıştır ve İran İslam Cumhuriyetinin beklediği ve hesapladığının tam aksine gelişme olduğunu görürüz.

İran İslam Cumhuriyetinin amacı, Karabağ savaşında Azerbaycan Cumhuriyetini zayıflatmaktır. Ama beklemediği gelişmeler oldu ve Azerbaycan zaferle ayrıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti savaşın ilk saatlerinde 7 yerleşim yeri (Karahambeyli, Gervend, Horadiz, Yukarı Abdurrahmanlı, Aşağı Abdurrahmanlı, Büyük Mercanlı ve Nüzgar) Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından geri alınmıştır. Savaş uzayarak Ermenistan Cumhuriyeti kontrolünde bulunan yerleşim yerleri de Azerbaycan kontrolüne geçiyordu (Yetgin, 2021).

Temmuz 2020'den itibaren Azerbaycan ve Ermenistan sınırında askeri hareketlilik yaşanıyor ve 27 Eylül 2020'de açık savaş ilan edilmiş ve her iki taraf da savaşa girmişti. Aynı günün akşam saatlerinde 17:11'de İran İslam Cumhuriyetinin Dış İşler Bakanlığı Sözcüsü Saeed Khatibzadeh savaşın durdurulmasını dile getirmiş ve her iki tarafı müzakere masasına davet etmiştir (Yetgin, 2021). İran İslam Cumhuriyeti bu durumdan faydalanmaya çalışıyordu. Kendisini uluslararası sistemde, Uluslararası Hukuku dikkate alan ve barış ülkesi algısı yaratmaya çalışıyordu. İran İkinci Karabağ Savaşında milliyetçilik ile hareket etmiştir. Özellikle 44 günlük savaşta İran İslam Cumhuriyetinin Hristiyan Ermenistan'a karşı Şİİ Müslüman Azerbaycan'ı desteklememesi bir İslam devletine yakışacak bir politika değildir (Yetgin, 2021).

Bu savaşı bitirmek için bir dizi adımlar atılmıştır. Bunlardan en önemlisi, AGİT Minsk Grubu'nun oluşturulması oldu. AGİT Minsk grubu bazı kısmi diplomatik adımlar atmıştır fakat bir etkisi olmamıştır ve sorun barışçıl yollarla çözülememiştir (Ghanbarlou, 2022). Ayrıca İran İslam Cumhuriyetinin de savaşın uzun sürmesinin ulusal çıkarlarına uymayacağını düşünerek savaşın barışçıl yollarla çözülmesi yönünde her iki tarafı da müzakereye teşvik etme çabalarında bulunmuştur. Ama AGİT Minsk Grubu'nun ve İran İslam Cumhuriyetinin Ateşkes yönünde atıkları diplomatik adımlar hiçbir sonuç vermemiştir. İran İslam Cumhuriyeti çoğu zaman Ermenistan'ın sesi olarak davranıyordu. Bu durum İran'da bulunan Azerbaycanlılarda hayal kırıklığına yol açmıştır (Ghanbarlou, 2022). Bu durum zaman zaman Tebriz'de protestolara neden olmuş ve İran'ın Ermenistan devletinin yanında olduğu ve onu desteklediği yönde iddialara yol açmıştır. Dolayısıyla savaş başladıktan sonra kadar, İran İslam Cumhuriyeti resmî olarak tarafsız bir politika sürdürdüğünü belirtse de fiiliyata karmaşık bir politika izlemiştir. Özellikle İran bu savaşın kendi sınırlarına sıçramasından endişe duyuyordu ve bunu birkaç kez hareketleriyle belli etmiştir. Özellikle Tahran'ın endişe duyduğu husus Güney Azerbaycan ve orada yaşayan 25 milyonun üstünde Azerbaycan Türkleridir. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşından zaferle ayrılması ve Azerbaycan'ın güçlenmesi İran İslam Cumhuriyeti tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Tahran Azerbaycan'ın ne bu savaştan zaferle çıkmasını ne de güçlenmesini istememektedir. Özellikle 44 günlük bu savaşta Türkiye'nin açık bir şekilde Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bölgede artan etkisinden rahatsızlık duymaya başlamıştı Tahran tarafı. İran İslam Cumhuriyeti açısından en tehdit edici durumlardan biri de İsrail faktörüdür. Zamanla İsrail'in Azerbaycan üzerinden Güney Kafkasya'da etkinliğinin artmasıydı. Bu durum İran'ı çok güvenlik açısından rahatsız ediyordu.

Azerbaycan işgalden kurtarılan topraklarda kendi egemenliğini kanıtlamak amacıyla İran tırlarını Dağlık Karabağ'dan geçerken Azerbaycan denetimine tabi tutmuştur. Bu durum İran tarafından iyi karşılanmamıştır. İran Azerbaycan'ın Uluslararası Hukuka uygun olan bu davranışına tepkiler göstermiştir. Özellikle sınır bölgelerinde askeri tatbikatlar yapmıştır (Sapmaz, 2022). Ermenistan ve Azerbaycan arasında çıkan savaş sonrası ortaya çıkan tablo, Azerbaycan ve İran ilişkilerinde gerilemeye, daha açık söylersek kırılmaya neden olmuştu. Azerbaycan savaşta zaferle ayrılarak bölgede güçlü aktör haline gelmişti, özellikle savaş sonrası Azerbaycan Türkiye ve İsrail ile kurduğu ilişkiler ve birçok alanda özellikle askeri ve teknoloji alanlarında iş birlikleri yapmaları İran İslam Cumhuriyeti tarafınca çevreleme strateji algısını derinleştirdi. İran kuzey sınırında yeni bir güçle yüz yüze kalmıştı.

İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan'a yönelik birçok politika geliştirmiş ve Tahran'ın Ermenistan'ı kollamasına sebep olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'a yarayacak Zengezur Koridoru projesini engellemeye çalışmıştır İran tarafı (Ünalmiş, 2025). İkinci Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan Zengezur Koridoru, İran İslam Cumhuriyeti açısından çok önemli konulardan biri olmuştu. Dolayısıyla Zengezur Koridoru İran tarafına bazı zararlara neden olacaktı. Bu koridorun açılması durumunda Azerbaycan Nahçıvan Özerk bölgesine kolay bir şekilde gaz akışını sürdürebilecekti ve İran'a bağımlılığı azalacaktı. Aynı zamanda Koridorun açılmasıyla Azerbaycan'ın İran tarafına ücret ödemesine gerek kalmayacaktı ve bu gelişme İran'ın gelir kaybına yol açacaktı (Ünalmiş, 2025). Koridorun açılmasıyla İran'ın Ermenistan ile kara bağlantısının zayıflamasına neden olacaktı. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan arasında da kara bağlantısı açılacaktır, bu da iki ülkenin de bağlantısının güçlenmesi anlamına geliyordu. En önemlisi bölgede transit rolünü sahiplenen İran bu rolü kaybetme riskiyle karşı karşıya kalamazdı (Dumlu, 2024). Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti açıkça bu projeye şiddetli derecede karşı çıkmıştır.

Son olarak 8 Ağustos 2025'de Ermenistan tarafı, Donald Trump'ın ev sahipliğinde Azerbaycan devlet başkanıyla imzaladığı deklarasyon ile Zengezur Koridorunun işletilmesi ve güvenliği 99 yıllık ABD'ye bırakılmıştır. Böylece iki ülke arasında çözüme varılamayan konu ABD öncülüğünde çözüme varılmıştır (Ünalmiş, 2025).

2021-Günümüz Azerbaycan ve İran İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti İkinci Karabağ Savaşı'ndan zaferle ayrıldı ve bu Azerbaycan ve İran İslam Cumhuriyeti ilişkilerinin yeni bir evreye girmesine sebebiyet vermişti. Bu dönem yüksek düzeyde gerilimler yaşandı fakat tam anlamıyla ilişkilerde kopuş yaşanmamıştı. Daha dikkatli bir rekabet sürmeye devam etmekteydi. Özellikle İkinci Karabağ savaşında Rusya tarafının Enzeli Limanı vasıtasıyla Ermenistan Cumhuriyetine gönderdiği askeri kamyonların fotoğrafları sosyal medyaya sızmış ve büyük tartışmalara yol açmıştır. İran bu durumu saklamaya çalışsa da bu durumu başaramamıştır ve sonuç olarak sınır bölgesinde, Tahran'da ve Tebriz'de protestolar yükseldi (Sarıkaya, 2021).

İran İslam Cumhuriyeti bu protestoları engellemek için müdahalelerde bulunmuş ve protestoya katılan şahısları tutuklamıştır. Hatta 2021’de bile bu protestolardan dolayı yaklaşık yüz kişi İran hapishanelerinde olduğu bilinmektedir (Sarıkaya, 2021).

Dolayısıyla 2021 yılı, her iki tarafın da Azerbaycan ve İran’ın ilişkilerinde gerilime yol açmıştır. İran dini lideri Hamaney açık şekilde Azerbaycan’ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarma girişimini haklı görmüştür. Bu açıklama 3 Kasım’ı bulmuştu ki, Azerbaycan ordusu sahada artık açık üstünlüğünü ortaya koymuştu. Bunlara rağmen Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev İran İslam Cumhuriyetinin Azerbaycan’a karşı gösterdiği tavır ifade etmiştir (Sarıkaya, 2021). Bu durum Azerbaycan Cumhuriyetinin İran İslam Cumhuriyeti ile ilişkilerini doğrudan kesmek istemediğini göstermekte. Aynı zamanda Azerbaycan tarafından atılan çok önemli bir diplomatik adımdır. 2021 yılı sonrası İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan sınırında geniş ölçekte askeri tatbikatlar düzenledi, Azerbaycan tarafı Tahran’ın bu hamlelerini kendi güvenliği açısından tehdit olarak algılamaya başlamıştı. Dolayısıyla karşılıklı sert açıklamalar, uyarılar ve diplomatik krizler ortaya çıkmıştı. Buna rağmen iki ülkede ticaret ve ulaşım alanlarında iş birliklerini sürdürmeye devam ediyorlardı, dolayısıyla Azerbaycan ve İran’da doğrudan ilişkilerin kesilmesi iki tarafa da zarar vereceğini biliyorlardı. Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti aralarındaki ilişkiler gerçekte “Zorunlu iş birliği ve karşılıklı güvensizlik” kapsamında sürüyordu.

5 Nisan’da İran İslam Cumhuriyeti Meclisi, Tel Aviv’de elçilik açan Azerbaycan Cumhuriyetini kınayan bir açıklama yaptı ve bu durumun Azerbaycan’ın çıkarına olmayacağı yönünde bildiride bulundu (Taştekin, 2023). Azerbaycan Cumhuriyeti bu Azerbaycan’ın egemenlik hakkı olduğu yönünde açıklamada bulunulmuştur (Taştekin, 2023). Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye, İsrail ve batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmakta, özellikle İsrail ile 1,6 milyar dolar değerinde askeri teçhizat satın almayı onaylayan anlaşmaya imzalar atılmış, Türkiye ile ise askeri tatbikatlar yapılmakta, askeri iş birlikleri gerçekleştirilmekte ve en önemlisi Şuşa Deklarasyonu mevcuttur. Bu deklarasyon Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin sembolüdür. Dolayısıyla bu durum İran İslam Cumhuriyeti tarafından saldırı olarak algılanmıştır. Özellikle Azerbaycan’ın ABD ve İsrail ile iş birliğini geliştirmesi Tahran tarafından saldırının ön aşaması olduğunu iddia edilmiştir (Sancak, 2025). Azerbaycan ile İsrail’in ilişkisi bu dönemlerde daha da gelişmiştir. Askeri, teknolojik iş birlikleri artmıştır. İran tarafı çoğu zaman Azerbaycan Cumhuriyetini “İsrail’in bölgedeki stratejik ortağı” olarak ifade etmiştir.

İki ülkenin de zaman zaman gerilim yaşadıklarını ve ilişkilerin tamamen kopmadığını belirtmiştik, örneğin Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin ekonomisinin İran İslam Cumhuriyetine nerdeyse bağlı durumda, diğer nedeni ise her iki tarafında doğrudan çatışmadan kaçınma isteği, dolayısıyla bu durumda Azerbaycan’da İran’da iş birliklerine devam ederken aynı zamanda da rekabetleri de sürdürmekte. Batı ve Avrupa’nın Azerbaycan’a yakınlaşmasını sınırlamak, Rusya ve İran İslam Cumhuriyetinin temel hedeflerinden biridir. Özellikle son dönemlerde Rusya’nın Ermenistan’a desteğinin azaldığına dikkat eden İran, Azerbaycan’ı sıkıştırmak amacıyla Ermenistan ile askeri ve ekonomik alanlarda iş birlikleri kurdu (Sancak, 2025). 27 Ocak 2023’te Tahran’ın Azerbaycan Büyükelçiliğine gerçekleşen silahlı saldırı olayı sonrası, ilişkilerde bir yeni kırılmaya daha yol açılmıştı. İran İslam Cumhuriyeti tarafından gelen açıklama şöyleydi. Büyükelçiliğe saldırı tamamen şahsi olarak gerçekleştiğini ve Tahran’ın bu durumdan habersiz olduğu belirtilmişti, fakat bu Azerbaycan tarafından ikna edici bulunmamıştır ve aynı gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından Azerbaycan’ın Tahran büyükelçiliğinin kapatılma kararı alındı (Farzam, 2023). Bu saldırı Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından terör saldırısı olarak ifade olunmuştur.

Sonuç olarak Azerbaycan ve İran ilişkileri gerilimli bir şekilde ilerlemiştir fakat tamamen ülkeler arasındaki ilişkiler kopmamıştır. Jeopolitik rekabetler bu dönemde belirttiğimiz gibi devam etmiştir. Hatta daha da ilerlemişti, ancak karşılıklı bağımlılıktan dolayı ilişkiler dengeli bir şekilde sürmeye devam etmekteydi. Bu bağlamda Azerbaycan ve İran ilişkileri klasik ittifak ve düşmanlık ilişkilerinden ziyade, pragmatik ve çok faktörlü bir rekabet ilişkisi olarak da bakılabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB’nin dağılmasıyla 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler, 9 Kasım 1991’de Türkiye ve hemen ardından İsrail 25 Kasım 1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanımıştır. İran İslam Cumhuriyeti de diğer devletler tarafından Azerbaycan’ın bağımsızlığının tanındığını dikkate alarak, 25 Aralık 1991’de İran’da Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını resmi olarak tanımıştır. Dolayısıyla İran ve Azerbaycan arasında ilişkiler kurulmuş olur. Tanınma süreci sonrası, Azerbaycan ve İran’ın ortak kültürleri, dinleri ve tarihleri açısından iki ülkenin de ortak havzayı paylaştıklarını görüyoruz. Fakat iki ülkenin de yönetim sisteminde büyük farklar var, Azerbaycan Cumhuriyeti laik bir ülkedir ama İran İslam Cumhuriyeti teokratik yapıya sahiptir. Bu her iki ülkede de büyük farklılığa yol açmaktadır. Aynı zamanda günümüze kadar süren iki ülke arasında güven sorunu yaşanmaktadır. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyetinin laik bir devlet yapısını eleştirmekte ve hükümeti kendi güvenliği açısından tehdit olarak algılamaktadır. Bundan dolayı İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan’ın laik yönetimine karşı dini nüfuz kazanma girişimlerinde bulunmuştur.

2000’li yıllarda Azerbaycan ve İran ilişkileri daha gergin ve kriz dönemine girmiştir; fakat belirttiğimiz gibi ilişkiler tamamen kopmamıştır. Enerji alanında iki ülkenin de iş birliği sürmüştür. Dolayısıyla bu dönemde zaman zaman diplomatik, siyasi ve enerji alanlarda sorunlar yaşanmış, ama her iki tarafta temkinli bir dış politika izleyerek soru-

nun daha da büyümesini engellemeye çalışmışlar. Büyüyen sorun ve krizlerden dolayı her iki tarafın karşı karşıya gelmesi, ne Azerbaycan'ın ne de ki İran'ın çıkarına olabilirdi. Ancak Azerbaycan ve İran arasında gizli bir şekilde rekabet devam etmiştir. 2010 yılı sonrası, İsrail Azerbaycan ilişkileri gelişir, birçoğu alanda iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle askeri ve enerji alanlarında iş birliği yapılmaktadır. Bu durum İran İslam Cumhuriyetini rahatsız etmiş Batı devletlerinin, ayrıca İsrail'in sınır komşusu olan Azerbaycan'da etki kurmasını istememiştir. Aynı zamanda Azerbaycan ile Türkiye'nin gelişen ilişkileri İran tarafını tamamen tedirgin ediyordu. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak askeri tatbikatlar yapıyor, enerji ve ticaret alanlarında nerdeyse Azerbaycan Türkiye ile beraber hareket ediyordu. İran İslam Cumhuriyeti uyarı amaçlı sınırda zaman zaman askeri tatbikatlar gerçekleştirmiş, ayrıca zaman zaman Azerbaycan Cumhuriyetine karşı sert eleştiriler ve uyarılarda bulunuluyordu. Azerbaycan tarafı bu açıklamaları dikkate almayarak egemen bir devlet olarak kendi çıkarına yönelik dış politika yürütüyordu ve Azerbaycan İran tarafına da bu yönde açıklamada bulunmuştur. Azerbaycan'ın yürüttüğü politikalar Uluslararası Hukuka aykırı değildir.

27 Eylül 2020'de patlak veren İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti zaferle ayrılarak uluslararası alanda saygı ve prestij kazandı. İran tarafı bu savaşta Azerbaycan'ın zaferle ayrılmamasını hatta bu savaş sonucu Azerbaycan gücünü kaybedeceğini düşünüyordu. Ama İran'ın beklediği gelişmeler gerçekleşmemiştir. İran İslam Cumhuriyeti açık bir şekilde açıklamasa da Ermenistan'a destek sağladı aynı şekilde Rusya Federasyonu da Erivan'a desteklemiştir. Aynı zamanda İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer almış ve Azerbaycan'a İHA yardımları yaparak diğer ülkelere Azerbaycan'ın yanında yer aldığını bir daha göstermiş oldu. Sonuç olarak Azerbaycan, 30 yıllık işgal edilmiş topraklarını geri alarak zafer kazanmıştır. İran Azerbaycan'ın zaferinden rahatsız oldu ve Bakü'nün güçlenmesinden derin endişe duyuyordu. Özellikle bu dönem Azerbaycan ve İran ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla iki ülke arasında her zaman güven sorunu yaşanmıştır; iki ülke ne tamamen dost olabilmemiş ne de doğrudan karşı karşıya gelebilecek düşman da olmamışlardır. En iyi ifadeyle Azerbaycan ve İran ilişkileri daha çok zorunlu iş birliği ve rekabetin bir yerde olduğu bir denge ilişkisi niteliğindedir ve bu denge ilişkisi 2025 yılına kadar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Dumlu, H. ve Şahin, G. (2024). Zengezur Koridoru ve alternatif çözümler: Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 169-194.
- Durmuş, S. ve Mahmudlu, J. (2025). İsrail ve Azerbaycan Arasında Siyasi, Ekonomik ve Askeri İlişkileri. *Ahi Evran Akademi*, 6(2), 62-76.
- Farzam, R. (2023, Nisan 25). İran-Azerbaycan Geriliminin Geleceği. İran Araştırmalar Merkezi: <https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-geriliminin-gelecegi-2365>
- Gasımlı, T. (2026). Ermenistan-İran İlişkileri (2008-2018): Jeopolitik Çerçeve. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 13(2), 1-8.
- Ghanbarlou, R. M. (2022). İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Türk Milliyetçiliğine Etkileri. *SDE Akademi*, 2(5), 12-39.
- İnaç, H. ve Teryaki, E. (2025). İran'ın Gözünden Zengezur Koridoru: Bölgesel Dengeler Ve Gelecek Senaryoları. *Evliya Çelebi Siyasal Bilimler Dergisi*, (2), 24-30.
- M, Cihangir. ve Tuncer, C, O. (2019). Ortadoğu'da Silahlanma Sorunu: Ekonomi-Politik Bir Çözümleme. *Türk İdare Dersi*, 489, 269-285.
- Metin, B. (2012). Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 162, 162.
- Neciyev, E. ve Gasımlı, T. (2020). Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1267-1273.
- Nusretoğlu, T. ve Alizade, O. (2022). İran'ın Azerbaycan siyaseti; Karabağ savaşları örneğinde. *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(1), 127-149.
- Sancak, K. (2025). Realpolitik Bağlamda İran'ın Azerbaycan Politikası. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (1), 342-358.
- Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12-43.
- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 84-103.
- Taştekin, F. (2023, Nisan 11). İran ve Azerbaycan arasında gerilim neden arttı? BBC NEWS: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kzkg4j48o>
- Temizyürek, F. ve Boylu, E. (2015). İran'da Türkçenin Dünü ve Bugünü. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (2), 95-106.
- Yetgin, M. A. (2021). İran İslam Cumhuriyeti'nin Bölge Politikaları Bağlamında İkinci Karabağ Savaşı Konusundaki Tutumu. *Asya Studies*, 5(18), 279-288.
- Yoska, E. (2020). Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan özelinde Türk dünyası meselelerine bakışı. *Journal of Universal History Studies*, 3, 216-237.

Yüce, E. Y. (2023). 1940'Dan Günümüze Azerbaycan-İran Münasebetleri. *Gab Akademi*, 3(1), 78-93.

Ünalmiş, A. N. (2025). Fırsatlar ve Riskler Bağlamında Zengezur Koridoru'na Bölge Ülkelerinin Yaklaşımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 853-867.

Şevket, Ş. (2021). Bilecik Şeyh Edebli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1). Güney Kafkasya; Pragmatist bir dış politika, 1-14.

Research Article

Impact of Artificial Intelligence and Social Innovation on Administrative Decision-Making in Jordan[†]

Mohammad Amjad Saleem Al Kurdi^{1,*} , Evla Mutlu²

ARTICLE INFO

Background:

Received: 08.12.2026

Accepted: 25.06.2026

Published: 30.06.2026

Keywords:

Artificial Intelligence, Social Innovation, Administrative Decision-Making, Jordan, Telecommunications.

ABSTRACT

While previous studies have examined the impact of artificial intelligence (AI) on decision-making processes across various industries, there remains a lack of a thorough understanding regarding how AI, in combination with social innovation (SI), influences administrative decisions—particularly within the context of developing economies. This research explores the combined predictive effects of AI and SI on administrative decision-making within Jordan's telecommunications sector. Utilizing a quantitative, cross-sectional research design, data was collected through a structured survey administered to 319 managers across three major Jordanian telecom companies. To evaluate the predictive relationships and test the structural paths between the latent constructs, Structural Equation Modeling (SEM) was conducted, complemented by preliminary correlation analysis. The findings revealed strong, significant positive effects, indicating that the integrated adoption of AI and SI significantly enhances the administrative decision-making process in these organizations. Consequently, this study recommends providing targeted financial and technical support to telecom companies and their employees to expand the application of AI and SI, which will serve to strengthen organizational structures and overall decision-making efficacy.

¹Antalya Bilim University, Antalya. ORCID: 0009-0001-4992-527X. E-posta: ma.alkurdii@gmail.com

²Gastronomy and Culinary Arts, Antalya Bilim University, Antalya. ORCID: 0000-0001-9940-570X. E-posta: evla.mutlu@antalya.edu.tr

*Corresponding author

[†]This article is derived from the first author's master's thesis completed in 2025 under the supervision of Asst. Prof. Evla Mutlu.

Suggested Citation: Al Kurdi & Mutlu (2026). Impact of Artificial Intelligence and Social Innovation on Administrative Decision-Making in Jordan. *APAMEIA Journal*, 3(1), 10–20.

INTRODUCTION

Communications and information technologies have become central to the functioning of modern organizations. They now shape the basic operations, future conditions, and chances of success for institutions. These technologies open the way for artificial intelligence (AI here after) applications, especially intelligent automation, which plays a key role in administration (Hashmi, 2023). Countries and governments have been forced into a race to update their systems quickly in order to follow global changes. Their goal has been to establish electronic administration that is fast, simple, and effective. This has created a reliance on electronic administrative decisions supported by smart decision-making systems that reduce costs and improve the quality of administration by combining human expertise with intelligent technology (Androutsopoulou et al., 2019).

The development of AI did not happen suddenly. It has a long history, beginning with philosophy and mathematics, which later connected with computing (Sfetcu, 2024). The Dartmouth Conference in 1956 introduced the term AI through John McCarthy (Rai, 2024). Later, Reddy (1976) advanced speech recognition, and during the 1990s, integrated systems linked AI with databases and networks (Pan, 2016). Scholars continue to debate its definition. Some see AI as cognitive processes (Pherson & Heuer, 2019), while others define it as “the science of making intelligent machines” (Kalanov, 2016). Pfeffer (2016) describes it as rooted in statistics and probabilities. Jordanian law also refers to related concepts such as electronic intermediaries, which resemble AI applications in administration (AlOmran & Al-Qassaymeh, 2023).

Although AI can imitate some human capacities, it is still different in important ways. Computers process faster, have more stable memory, and work with logic and computation, but they lack human adaptability and emotion (Cataleta, 2021; Dong et al., 2020; O’Reilly & Cromarty, 1985). These characteristics mean that AI decisions can be more rational and less biased, but also less flexible and less human.

As AI grows, the idea of social innovation (SI here after) has gained importance. SI refers to creative social practices that go beyond traditional solutions and are critical for organizational sustainability (Kim et al., 2022; Waldron et al., 2013). When AI and SI come together, they can produce stronger and more effective social solutions. They can improve the workplace, speed up decisions, and offer new ways to respond to complex problems. However, this combination also raises questions about economic, legal, and technical issues. It is important to understand the relationship between AI and SI and how they affect administrative decision-making (Bokhari & Myeong, 2022).

The Jordanian context is especially relevant. In December 2020, Jordan adopted a national AI strategy that aimed to build an AI ecosystem for digital transformation (Alqudah, 2021). This national plan has encouraged both AI and SI to be adopted together, especially in the telecommunications sector. The strategy has smoothed the way for integration and created opportunities to explore their impact on decision-making in companies like Umniah, Orange, and Zain.

Studies on electronic administrative decisions have often focused on costs, technology, and legality. But they sometimes overlook the socio-technical aspects of how AI and SI work together (Bokhari & Myeong, 2022). The current study addresses this gap by exploring the intersection of AI, SI, and administrative decision-making in Jordanian telecommunications companies. The context is significant, as Jordan has embraced AI through its national strategy and is prepared to test its use with SI (Alqudah, 2021). Previous research shows that AI has particular advantages in administration. It brings speed, accuracy, and rationality to decision-making. It can reduce bias and support decisions with more data (Hamdan & Alkhaffaf, 2023). Expert systems (Bonczek et al., 2014), neural networks (Wang & Malakooti, 1992), and smart agents (Bradshaw, 1997) provide different ways to store, process, and act on knowledge. Genetic algorithms simulate biological evolution to optimize choices (Sharma & Kumar, 2016). At the same time, in public service and facilities management, AI reduces bureaucracy and increases efficiency (Twaissi, 2008; Elliott, 2024).

Recent literature has increasingly focused on the intersections of AI, social metrics, and decision-making. For instance, Bokhari and Myeong (2022) explored AI and SI within the context of smart city governance in developed nations, while Hamdan and Alkhaffaf (2023) examined AI’s role in the public sector. However, these studies predominantly treat technology and social factors in isolation, or focus exclusively on Western or highly developed contexts. This study addresses a critical gap by proposing an integrated socio-technical framework specifically tailored to the private telecommunications sector in a developing economy (Jordan). Unlike previous studies that primarily focus on the operational efficiency of AI, this research uniquely positions SI as a parallel, necessary driver that mitigates the ethical risks of AI and ensures holistic, human-centered administrative decision-making.

This study aims to investigate these dynamics in Jordan. It will focus on two research questions: (1) How does AI affect decision-making in telecommunications companies? and (2) What is the impact of SI practices on administrative decisions? The study suggests that AI and SI are not separate but complementary. AI can provide powerful tools to make SI more effective and scalable, for example by analyzing demographic data or optimizing logistics. SI, on the other hand, offers the ethical and human-centered guidance to ensure AI is used responsibly. Together, they can improve organizational performance, transparency, and service delivery, making administration more sustainable and socially valuable.

The primary contribution of this study is two-fold. First, it extends socio-technical systems theory by empirically testing the synergistic effects of AI and SI on administrative decision-making within the context of a developing economy—a region often underrepresented in digital transformation literature. Second, it provides a validated struc-

tural model that equips organizational leaders with a strategic framework to integrate human-centric SIs alongside their technological initiatives, preventing the pitfalls of purely technology-driven AI adoption.

Hypothesis Development

Previous studies indicate that AI brings speed, accuracy, and rationality to administrative tasks, reducing bureaucracy and optimizing choices (Hamdan & Alkhaffaf, 2023; Elliott, 2024). Consequently, AI serves as a critical technological driver for effective decision-making. Therefore, we propose:

H1: Artificial Intelligence has a significant positive impact on administrative decision-making in Jordanian telecommunications companies.

Similarly, SI ensures that technological adoption remains human-centered, addressing socio-technical dynamics and organizational sustainability (Kim et al., 2022). Combining AI with SI ensures that decisions are not only data-driven but also ethically and socially aligned. Therefore, we propose:

H2: SI has a significant positive impact on administrative decision-making in Jordanian telecommunications companies.

METHODOLOGY

Research Design and Approach

The study utilized a quantitative, cross-sectional research design. A cross-sectional research design was appropriate because the study aimed primarily to test a priori hypotheses and to measure the relationship of some clearly defined independent and dependent variables (Creswell & Creswell, 2017). The quantitative research paradigm provides researchers the opportunity for statistical analysis and objective evaluation of numerical data for determining the magnitude and significance of AI and SI effects on administrative decision-making. In a cross-sectional research design, the data collection occurs at one point in time, which allows the researcher to obtain a timely snapshot of the perceptions and practices of the target organizations. In this study, a survey research methodology was used to obtain standardized data from a large, widely dispersed group of managers, which is considered the most practical method in conducting quantitative research to establish a connection for statistical modeling and analysis.

Population and Sampling Procedure

The target population for this study comprised all administrative managers at various hierarchical levels within the three principal telecommunications companies operating in Jordan: Zain, Orange, and Umnia. Based on data from the Telecommunication Regulatory Commission of Jordan (2024), this population is estimated to be approximately 2,500 individuals.

Given the significant logistical and access-related constraints inherent in securing a comprehensive sampling frame from competing commercial entities, a non-probability convenience sampling technique was employed. While this method limits the statistical generalizability of the findings to the entire population, it was the most feasible approach for accessing this hard-to-reach group and provides valuable, indicative insights into the phenomena under investigation. A total of 420 questionnaires were distributed electronically to managers who were accessible to the researcher. Of these, 319 were returned complete, resulting in a response rate of 76% and yielding a final sample size ($n=319$). This sample size comfortably exceeds the minimum requirement of 246 participants needed to achieve a 95% confidence level with a 5% margin of error, as determined by a preliminary power analysis (Cohen, 1992; Krejcie & Morgan, 1970), thus ensuring sufficient statistical power for the intended analyses.

Data Collection Instrument

The primary data collection instrument was a structured, self-administered questionnaire. The measurement scales for the study's core constructs were adapted from the validated instrument originally developed by Bokhari and Myeong (2022). These specific scales were selected because they demonstrated highly robust psychometric properties in the original research, including excellent internal consistency (Cronbach's $\alpha > 0.85$) and strong construct validity. While Bokhari and Myeong (2022) utilized these scales to examine public smart-city services in a developed nation, the current study uniquely adapts them to evaluate corporate administrative decision-making within the private telecommunications sector of a developing economy (Jordan).

Because the original scales were developed in English, the questionnaire underwent a rigorous forward and backward translation process into Arabic to ensure linguistic and conceptual equivalence for the local respondents. The instrument was structured into two primary sections. The first section collected demographic information, including participants' gender, age, educational attainment, monthly income, and years of professional experience. The second section employed a five-point Likert scale (ranging from 1 = Strongly Disagree to 5 = Strongly Agree) to measure the latent variables. Specifically, administrative decision-making was evaluated using a five-item scale focusing on the integration of new technologies and analytical evaluation. AI was assessed via a five-item scale measuring perceived trustworthiness and adoption, while SI was captured through a four-item scale reflecting alignment with social en-

trepreneurship and community welfare. Furthermore, a pilot test was conducted with a small group of 15 managers (excluded from the final sample) to assess the clarity and comprehensibility of the Arabic items. Feedback from the pilot test led to minor refinements in wording to enhance clarity before final distribution via an online Google Form.

Data Analysis Procedure

Upon the completion of data collection, the responses were systematically coded and analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) Version 25, alongside AMOS for advanced structural modeling. The analytical procedure commenced with a rigorous preliminary screening phase to address any missing values, identify univariate and multivariate outliers, and confirm adherence to the fundamental assumptions of multivariate analysis. Following this data cleaning process, descriptive statistics—including means, standard deviations, frequencies, and percentages—were calculated to profile the demographic composition of the sample and summarize the central tendencies of the core constructs. To establish the psychometric robustness of the measurement instrument, reliability was evaluated using Cronbach’s Alpha, ensuring all scales exceeded the standard 0.70 threshold. Construct validity was then rigorously tested utilizing both Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA), with data suitability confirmed via the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure and Bartlett’s Test of Sphericity. Finally, to evaluate the research hypotheses and determine the predictive impact of AI and SI on administrative decision-making, Structural Equation Modeling (SEM) was deployed. This advanced technique was selected as it allows for the simultaneous testing of structural paths while effectively accounting for measurement errors, providing a highly robust validation of the proposed theoretical model.

FINDINGS

Demographic Profile of the Sample

The final sample consisted of 319 administrative managers from Jordan’s telecommunications sector. The sample exhibited a well-balanced gender distribution (50.2% male and 49.8% female), a varied age distribution with the largest cohort being 37-42 years (28.2%), and a predominant educational level of a bachelor’s degree (33.2%). A summary of the demographic characteristics is provided in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of Respondents (n=319)

Variable	Category	Frequency	Percent
Gender	Male	160	50.2
	Female	159	49.8
Age	20–28	83	26.0
	29–36	77	24.1
	37–42	90	28.2
	43–52	69	21.6
	Education	High School	49
	Diploma	48	15.0
	Bachelor	106	33.2
	Master	60	18.8
	PhD	56	17.6
Income	< \$500	60	18.8
	\$500–\$1,000	173	54.2
	\$1,001–\$1,500	48	15.0
	\$1,501–\$2,000	26	8.2
	\$2,001–\$2,500	12	3.8
Years worked in the company	Less than 12 months	66	20.7
	1–5 years	74	23.2
	6–10 years	60	18.8
	11–15 years	67	21.0
	More than 15 years	52	16.3

Descriptive Statistics

According to the data in Table 2, the extent of decision-making in telecommunications companies in Jordan ranges between 2.94 and 3.06, where the highest result was at the DM4 level (3.06 ± 1.076), and the lowest result was at the KV1 level (2.94 ± 1.171). The extent of AI in telecommunications companies in Jordan ranges between 2.96 and 3.02, where the highest result was at the YP4 level (3.02 ± 1.225), and the lowest result was at the YP5 level (2.96 ± 1.158). The extent of SI in telecommunications companies in Jordan ranges between 2.95 and 3.02, and the highest percentage was SI1 (3.02 ± 1.168) and the lowest percentage was SI4 (2.95 ± 1.209). Furthermore, the skewness and kurtosis values for all items fell well within the acceptable range of -2 to +2, confirming univariate normality (George & Mallery, 2010).

Table 2. Descriptive Statistics, Skewness, and Kurtosis Analysis

Code	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis	Level of Importance
DM1	2.94	1.171	-0.15	-0.85	Medium
DM2	2.98	1.145	-0.12	-0.90	Medium
DM3	3.01	1.157	-0.08	-0.75	Medium
DM4	3.06	1.076	-0.20	-0.60	Medium
DM5	2.96	1.173	-0.10	-0.80	Medium
Decision Making	2.99	1.86994	-0.14	-0.78	Medium
AI1	2.98	1.179	-0.05	-0.95	Medium
AI2	3.00	1.120	-0.18	-0.82	Medium
AI3	2.98	1.201	-0.11	-0.88	Medium
AI4	3.02	1.225	-0.22	-0.71	Medium
AI5	2.96	1.158	-0.09	-0.92	Medium
Artificial Intelligence	2.98	1.93044	-0.13	-0.86	Medium
SI1	3.02	1.168	-0.19	-0.74	Medium
SI2	2.96	1.127	-0.14	-0.81	Medium
SI3	2.96	1.101	-0.16	-0.89	Medium
SI4	2.95	1.209	-0.07	-0.93	Medium
Social Innovation	2.97	1.92951	-0.15	-0.84	Medium

Reliability and Validity

A rigorous assessment of the measurement instrument’s psychometric properties was conducted to ensure its reliability and validity.

Internal consistency was evaluated using Cronbach’s Alpha. As presented in Table 3, all scales demonstrated strong internal consistency, with coefficients comfortably exceeding the accepted threshold of $\alpha = 0.70$ (Hair et al., 2010).

Table 3. Reliability Analysis (Cronbach’s Alpha)

Scale	Number of Items	Cronbach’s Alpha (α)
Administrative Decision-Making	5	0.817
Artificial Intelligence	5	0.850
Social Innovation	4	0.822

Factor Analysis

To assess construct validity, an initial EFA confirmed the underlying three-factor dimensionality of the data. Subsequently, a CFA was performed to validate the measurement model, extract standardized factor loadings, and compute the Average Variance Extracted (AVE).

Preliminary checks confirmed the data’s suitability for factor analysis, with the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure of sampling adequacy at 0.969 (excellent) (Kaiser, 1974) and a significant Bartlett’s Test of Sphericity ($\chi^2 (91) = 2388.629, p < .001$) (Field, 2013).

The CFA results, presented in Table 4, show that all items loaded strongly onto their respective latent constructs. Strong convergent validity was established, as factor loadings were well above the 0.70 threshold (Hair et al., 2010), and the AVE values for each construct successfully surpassed the recommended 0.50 benchmark (Fornell & Larcker, 1981; Cheung et al., 2024).

Table 4. Confirmatory Factor Analysis (CFA): Standardized Loadings and AVE

Construct	Item	Code	Loading	AVE
Smart Decision Making	Telecommunications companies use new technologies in decision-making processes instead of old methods.	DM1	0.62	0.869
	Telecommunications companies collect a lot of data about emerging opportunities to provide better services to customers.	DM2	0.72	
	Telecommunications companies are optimistic about finding good solutions for the public when facing difficult situations.	DM3	0.64	
	Telecommunications companies evaluate all available alternatives in decision-making processes.	DM4	0.84	
	Telecommunications companies make timely decisions without delay when the need arises.	DM5	1.31	
Artificial Intelligence	Information from the artificial intelligence science community is trustworthy in the telecommunications sector.	AI1	1.04	0.791
	The artificial intelligence science community has a significant influence on the telecommunications sector.	AI2	0.94	
	I have a lot of confidence in the artificial intelligence science community in the telecommunications sector.	AI3	0.91	
	Artificial intelligence is contributing to unemployment in my country.	AI4	0.40	
	Telecommunications companies should use AI for their services.	AI5	0.74	
Social Innovation	Social entrepreneurship works for the betterment of the community and not to make profits.	SI1	0.94	0.702
	Social economy has the primacy of individuals and social objectives over capital.	SI2	0.61	
	Local and regional development helps to raise the living standards of people in urban areas.	SI3	0.58	
	Design thinking guides the decision/policy makers in telecommunications companies to plan better.	SI4	1.07	

Although AI4 showed a relatively low loading (0.40), the item was retained because indicators with loadings between 0.40 and 0.708 are not automatically deleted; rather, retention may be justified when the item contributes essential conceptual breadth and preserves content validity. In this study, AI4 reflects the perceived unemployment implications of AI, which is theoretically salient in developing-economy settings and therefore important to the substantive meaning of the construct. In contrast, the standardized loadings exceeding 1.0 for DM5, AI1, and SI4 were interpreted as Heywood cases. Prior SEM research notes that such estimates may arise because of sampling fluctuations, high inter-item correlations, or localized model misspecification. Accordingly, these items were retained to maintain the conceptual completeness of the scales (Hair et al., 2022; Dillon et al., 1987; Kim et al., 2016).

Furthermore, discriminant validity was established using the Fornell-Larcker criterion (Fornell & Larcker, 1981). As presented in Table 5, the square root of the AVE for each construct (the bolded values on the diagonal) is strictly greater than its highest correlation with any other latent construct, confirming that each variable represents a distinct theoretical concept.

Table 5. Discriminant Validity (Fornell-Larcker Criterion)

Construct	1	2	3
1. Decision-Making	0.932		
2. Artificial Intelligence	0.853	0.889	
3. Social Innovation	0.750	0.720	0.837

Following the EFA, a CFA was conducted to formally test the fit of the proposed three-factor measurement model. The goodness-of-fit indices, shown in Table 6, demonstrate an excellent fit between the model and the observed data. The CMIN/df ratio of 1.59 is well within the acceptable range of 1.00-5.00. The incremental fit indices (NFI = 0.93, TLI = 0.92, CFI = 0.98) all exceeded their respective thresholds, and the absolute fit index (RMSEA = 0.05) was below the 0.08 benchmark for a good fit (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2015). These results collectively confirm the validity and structural integrity of the measurement model.

Table 6. Goodness-of-Fit Indices for the Measurement Model

Index	Model Result	Threshold	Annotation
CMIN/df	1.59	1.00–5.00	Fit
NFI	0.93	> 0.80	Fit
TLI	0.92	> 0.90	Fit
CFI	0.98	> 0.90	Fit
RMSEA	0.05	< 0.08	Fit

Hypothesis Testing

Prior to conducting inferential statistical tests, the data for the core constructs were assessed for normality, a key assumption for parametric tests like Pearson correlation and multiple regression. Normality was evaluated through visual inspection of histograms and an examination of skewness and kurtosis statistics. Visual inspection of the histograms for all three variables revealed distributions that closely approximated the characteristic bell shape of a normal curve (Figure 1). Furthermore, the skewness and kurtosis values for all variables were well within the acceptable

range (typically between -2 and +2), indicating no severe deviations from normality. Based on these assessments, the data were deemed sufficiently normal to proceed with the planned parametric analyses.

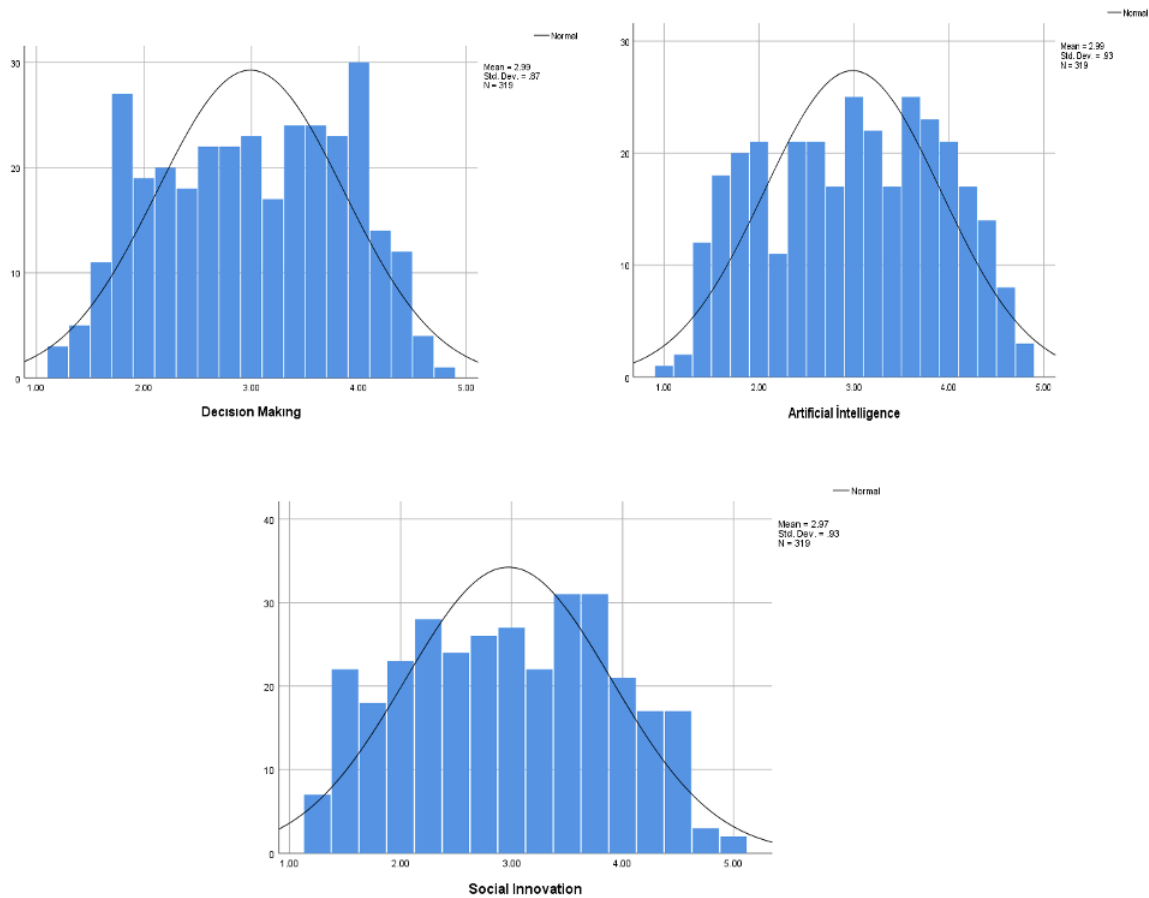

Figure 1. Histograms of Core Constructs Demonstrating Normal Distribution

With the measurement model validated, the analysis proceeded to hypothesis testing. A Pearson correlation analysis was conducted first (Table 7), revealing strong, positive, and statistically significant relationships between all core constructs ($p < .01$).

Table 7. Pearson Correlation Matrix

Variables	Decision Making	Artificial Intelligence	Social Innovation
Decision Making	1		
Artificial Intelligence	0.853**	1	
Social Innovation	0.750**	0.720**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Structural Equation Modeling and Hypothesis Testing

To formally test the predictive influence of AI and SI on Administrative Decision-Making, Structural Equation Modeling (SEM) was conducted. As contemporary socio-technical research frequently involves complex relationships between latent variables, SEM provides a more robust analytical framework than traditional regression by simultaneously evaluating structural paths and accounting for measurement errors.

The structural model demonstrated a strong fit to the data ($\chi^2/df = 1.62$, CFI = 0.97, TLI = 0.96, RMSEA = 0.048). The path analysis results, summarized in Table 8, indicated that the structural model accounted for a substantial 76.4% of the variance in administrative decision-making ($R^2 = .764$), demonstrating a very strong predictive capacity.

The path coefficients provided robust support for both study hypotheses. In direct support of H1, AI emerged as a highly significant positive predictor of Administrative Decision-Making ($\beta = 0.528$, $p < .001$). Similarly, supporting H2, SI was also found to be a significant positive predictor of Administrative Decision-Making ($\beta = 0.324$, $p < .001$).

Table 8. Structural Path Model Results

Hypothesis	Structural Path	β	S.E.	C.R.	p	Decision
H1	AI → Decision-Making	0.528	0.045	11.392	< .001	Supported
H2	Social Innovation → Decision-Making	0.324	0.045	6.982	< .001	Supported

CONCLUSION

The main goal of this research was to explore the combined effect of AI and SI on administrative decision-making within the Jordanian telecommunications industry. This research makes a significant contribution to the evolving discourse on digital transformation by demonstrating that technological capability and social responsibility are mutually reinforcing rather than mutually exclusive.

Theoretical Implications

By studying both of these significant organizational drivers in a single empirical model, our study has addressed a major gap in the socio-technical literature. The findings provide strong empirical support for our main thesis: both AI ($\beta = .528$) and SI ($\beta = .324$) are significant positive predictors of better administrative decision making and both demonstrate that you produce better outcomes when you use an integrated approach.

The empirical evidence from this study underscores that the modernization of administrative decision-making in Jordan’s telecommunications sector relies on a dual-engine approach: technological capability and social responsibility. The strong predictive power of AI ($\beta = .528$) implies that as telecom companies increasingly adopt smart algorithms, they are significantly enhancing their ability to process vast amounts of subscriber data, optimize network resources, and automate routine administrative tasks, thereby reducing human error and operational costs. However, the significant positive impact of SI ($\beta = .324$) highlights a critical reality: technology alone is insufficient for holistic organizational success. The core meaning of these findings is that effective administrative decision-making is fundamentally a socio-technical process. Decisions must not only be analytically sound and data-driven (via AI) but also ethically aligned, human-centric, and beneficial to the broader community (via SI).

The findings confirmed that AI is a core component in modernizing administrative functions, a finding that is consistent with the emerging body of literature. The strong positive relationship in this study supports the use of AI from the work of Alshadoodee et al. (2020) who found a positive relationship with AI and decision support systems, as well, Alokaily and Rawash (2022) found that AI significantly impacted human resources processes. Our results expand on these assertions in empirical terms for those elements that are within the scope of high-technology telecommunications, whereby the benefits to an organization are the capacity to utilize processes driven by big data and complex algorithms (Duan et al., 2019). Likewise, the benefit of AI on decision making is yet another corroboration for Al Makramy et al. (2022) findings in healthcare, with the implication that the advantages experienced from AI systems (e.g., Expert Systems, Neural Networks) enhancing negotiation processes can be generalized across other sectors.

However, the considerable effect of SI presents a more complex and less straightforward scenario, with the micro- and macro-value of SI demonstrating that decision making is not exclusively a function of technology. This work illustrates that a clear bout with stakeholder needs and the well-being of society, the underlying values of SI, operation factors shared across this study and the healthcare study lead to an even greater impact on administrative efficacy. This advances beyond an operating perspective and toward a request for researchers to conduct studies to unveil hidden influences on the implementation of AI (Pietronudo et al., 2022). Identifying SI contributes to the substantive socio-technical lens that has largely not been explored (Bokhari and Myeong, 2022).

While the assessment indicates the potential of AI for transformation, a prudent discussion also explores the challenges. Caution must be exercised around AI in decision-making contexts without first considering the potential negative outcomes. AI algorithms, if trained on biased data can also exacerbate social inequality Harari et al. (2024). Despite the operational potential, the deep learning models used, both supervised and unsupervised, will be seen as risky, given the black box nature increases complexity and opacity which is detrimental to transparent and explainable decision-making processes and in particular will undermine confidence where the stakes are higher (e.g., justice context) whereby detrimental outcomes will not only destroy confidence but could also remove legitimacy (Hassija et al., 2024). Additional risks also include continuing escalation of human deskilling and reliance on automated systems also risk critical thinking (Dăniloia & Turtorean, 2024), and systems being targeted using adversarial attacks that compromise security (Hu et al. 2021). Therefore, the practical implication for managers is that AI should be implemented alongside a structured governance approach to ensure transparency, fairness, and security.

Practical Implications

Practically, these results have profound implications for telecom executives and policymakers in Jordan (such as those at Zain, Orange, and Umniah).

First, as these organizations aggressively implement AI-driven systems to align with Jordan’s 2020 national AI strategy, they must simultaneously embed SI principles into their corporate governance. This implies a necessary shift from

a purely profit-driven, tech-centric model to a socio-technical framework. In practice, this means AI deployments must be transparent, fair, and specifically designed to enhance human capabilities and community welfare rather than simply automating jobs away.

Second, the findings imply a need to overhaul human resource strategies. If AI and SI are both critical to decision-making, organizational training programs must reflect this dual requirement. Employees need not only digital literacy to work alongside AI algorithms but also continuous training in design thinking, social entrepreneurship, and ethical decision-making.

Ultimately, the implication of this integrated approach is that by synergizing AI and SI, Jordanian telecommunications companies can mitigate the ethical risks of black box algorithms, build greater trust with the public, and achieve a sustainable competitive advantage that successfully balances operational efficiency with societal value.

Limitations and Future Research

There are several limitations associated with the research presented here. First, the use of a non-probability convenience sample confines the statistical generalizability of the findings despite the limitation being unavoidable and based on access. Second, the cross-sectional design captures a moment of AI integration; it does not imply causality and, it does not show, the change or dynamic evolution of AI integration over time. Future research should explore probability sampling and longitudinal designs to strengthen the findings presented here. Third, self-report data brings the limitation of possible response bias. A mixed-methods design with qualitative interviews would have produced richer, more contextualized findings.

In summary, this research provides considerable empirical evidence that the future of effective administrative decision-making is not a choice between technology and social responsibility, but rather figuring out how to strategically blend the two together. For executives in the telecommunications industry and beyond, this research signals that the most effective way forward is strategically planning for the use of AI through an ethical framework of SI, in order to achieve sustainable organizational success and governance in the future. Finally, this work presents several opportunities for future work. The present work utilized a quantitative methodology, yet another avenue that appears logical is to use a mixed methodology. For example, complementing quantitative work with qualitative methods such as interview studies or case studies could be used to develop a more thoughtful and robust understanding of the practical issues and processes through which managers are navigating the dual integration of AI and SI as organizing principles in their ongoing decision making.

Acknowledgement

The authors thank the examination committee members, Prof. Dr. Yıldırım Yılmaz and Asst. Prof. Cem Karayalçın, for their valuable evaluation of the thesis, and the participating telecommunications companies in Jordan for their contribution to this study.

REFERENCES

- AlOmran, N., & Al-Qassaymeh, M. (2023). Authenticating the administrative contract in electronic form and its legal force in Jordanian law. *Digital Evidence & Electronic Signature Law Review*, 20, 1. DOI: 10.14296/deeslr.v20i.5565.
- Aloqaily, A. N., & Rawash, H. N. (2022). The application reality of Artificial Intelligence and its impact on the administrative human resources processes. *Journal of Positive School Psychology*, 3520-3529.
- Alqudah, M. A. (2021). Investment Artificial Intelligence in decision-making processes in the Jordanian Ministry of Interior. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 8(10), 40-53. ISSN: 2394-3696
- Alshadoodee, H. A. A., Mansoor, M. S. G., Kuba, H. K., & Ghenni, H. M. (2022). The role of artificial intelligence in enhancing administrative decision support systems by depend on knowledge management. *Bulletin of Electrical Engineering and Informatics*, 11(6), 3577-3589. DOI: 10.11591/eei.v11i6.4243
- Androutopoulou, A., Karacapilidis, N., Loukis, E., & Charalabidis, Y. (2019). Transforming the communication between citizens and government through AI-guided chatbots. *Government Information Quarterly*, 36(2), 358-367. DOI: 10.1016/j.giq.2018.10.001.
- Bokhari, S. A. A., & Myeong, S. (2022). Use of Artificial Intelligence in Smart Cities for Decision-Making: Perspective. *Sustainability*, 14(2), 620. DOI: 10.3390/su14020620.
- Bonczek, R. H., Holsapple, C. W., & Whinston, A. B. (2014). *Foundations of decision support systems*. Academic Press. DOI: 10.1016/C2013-0-10396-0.
- Bradshaw, J. M. (1997). An introduction to software agents. In *Software agents* (pp. 3–46). https://www.academia.edu/download/75974336/01-Bradshaw-2_20pages_20deleted.pdf.
- Cataleta, M. S. (2021). Artificial intelligence vs human intelligence. In *Artificial intelligence and human rights* (pp. 107–116). <https://www.torrossa.com/en/resources/an/5109965>.

- Cheung, G. W., Cooper-Thomas, H. D., Lau, R. S., & Wang, L. C. (2024). Reporting reliability, convergent and discriminant validity with structural equation modeling: A review and best-practice recommendations. *Asia Pacific Journal of Management*, 41(2), 745–783.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159. DOI: 10.1037/0033-2909.112.1.155
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage publications. ISBN: 978-1-4129-6556-9.
- Dillon, W. R., Kumar, A., & Mulani, N. (1987). Offending estimates in covariance structure analysis: Comments on the causes of and solutions to Heywood cases. *Psychological Bulletin*, 101(1), 126–135. DOI: 10.1037/0033-2909.101.1.126
- Dong, Y., Hou, J., Zhang, N., & Zhang, M. (2020). Research on how human intelligence, consciousness, and cognitive computing affect the development of artificial intelligence. *Complexity*, 2020(1), 1680845. DOI: 10.1155/2020/1680845.
- Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data-evolution, challenges and research agenda. *International Journal of Information Management*, 48, 63-71. DOI:10.1016/j.ijinfomgt.2019.01.021.
- Dăniloia, D. F., & Turturean, E. (2024). Knowledge Workers and the Rise of Artificial Intelligence: Navigating New Challenges. *SEA: Practical Application of Science*, 12(35). ISSN: 2360-2554.
- Elliott, A. (2024). *Algorithms of Anxiety: Fear in the Digital Age*. John Wiley & Sons. ISBN - 13: 978-1-5059-5542-0.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4th ed.). Sage.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. DOI: 10.1177/002224378101800104
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10th ed.). Pearson.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)* (3rd ed.). Sage.
- Hamdan, R. E., & Alkhaffaf, M. M. (2023). Information technology governance and its impact on social responsibility in private hospitals in Palestine. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(5), 1175 – 1195. DOI: 10.6007/IJARBS/v13-i5/17121.
- Harari, Y. N., Harris, T., & Raskin, A. (2023, March 23). You can have the blue pill or the red pill, and we're out of blue pills. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2023/03/24/opinion/youval-harari-ai-chatgpt.html>.
- Hashmi, B. Q. (2023). Artificial Intelligence and Its Role in Information and Communication Technologies (ICT): Application Areas of Artificial Intelligence. In *AI and Its Convergence With Communication Technologies* (pp. 1-18). IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-7702-1.ch001.
- Hassija, V., Chamola, V., Mahapatra, A., Singal, A., Goel, D., Huang, K., ... & Hussain, A. (2024). Interpreting black-box models: a review on explainable artificial intelligence. *Cognitive Computation*, 16(1), 45-74. DOI: 10.1007/s12559-023-10179-8.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. DOI: 10.1080/10705519909540118.
- Hu, Y., Kuang, W., Qin, Z., Li, K., Zhang, J., Gao, Y., ... & Li, K. (2021). Artificial intelligence security: Threats and countermeasures. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 55(1), 1-36. DOI: 10.1145/3487890.
- Kaiser, H. F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39(1), 31–36. <https://doi.org/10.1007/BF02291575>
- Kalanov, T. Z. (2016). Man Vs. Computer: Difference of the Essences. The Problem of the Scientific Creation. In *Proceedings of the 18th International Conference on Artificial Intelligence (ICAI'16)*, July 25–28, 2016, Monte Carlo Resort, Las Vegas, USA. ISSN : 2456-3307.
- Kim, E., Jang, G. Y., & Kim, S. H. (2022). How to Apply Artificial Intelligence for Social Innovations. *Applied Artificial Intelligence*, 36(1), 2031819. DOI: 10.1080/08839514.2022.2031819.
- Kim, H., Ku, B., Kim, J. Y., Park, Y.-J., & Park, Y.-B. (2016). Confirmatory and exploratory factor analysis for validating the Phlegm Pattern Questionnaire for healthy subjects. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2016, 2696019. DOI: 10.1155/2016/2696019
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Publications.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607–610. DOI: /10.1177/001316447003000308
- N., ... & Al Moaid, A. H. (2022). The impact of the application of artificial intelligence on decision-making: Applied study on Saudi government hospitals in Najran region. *American Academic & Scholarly Research Journal*, 14(2).

- <https://www.aasrc.org/aasrj/index.php/aasrj/article/view/2186>. ISSN: 2162-3228.
- O'Reilly, C. A., & Cromarty, A. S. (1985, April). "Fast" is not "real-time": Designing effective real-time AI systems. In *Applications of Artificial Intelligence II* (Vol. 548, pp. 249–257). SPIE.
- Pan, Y. (2016). Heading toward artificial intelligence 2.0. *Engineering*, 2(4), 409–413. DOI: 10.1016/J.ENG.2016.04.018
- Pfeffer, A. (2016). *Practical probabilistic programming*. Simon & Schuster.
- Pherson, R. H., & Heuer, R. J., Jr. (2019). *Structured analytic techniques for intelligence analysis*. CQ Press.
- Pietronudo, M. C., Croidieu, G., & Schiavone, F. (2022). A solution looking for problems? A systematic literature review of the rationalizing influence of artificial intelligence on decision-making in innovation management. *Technological Forecasting and Social Change*, 182, 121828. DOI: 10.1016/j.techfore.2022.121828.
- Rai, D. H. (2024). Artificial intelligence through time: A comprehensive historical review. DOI: 10.13140/RG.2.2.22835.03364
- Reddy, D. R. (1976). Speech recognition by machine: A review. *Proceedings of the IEEE*, 64(4), 501–531. DOI: 10.1109/PROC.1976.10158
- Sfetcu, N. (2024). *Intelligence, from natural origins to artificial frontiers—Human intelligence vs. artificial intelligence*. MultiMedia Publishing. ISBN 978-606-033-856-7.
- Sharma, H., & Kumar, S. (2016). A survey on decision tree algorithms of classification in data mining. *International Journal of Science and Research*, 5(4), 2094–2097. DOI: 10.21275/v5i4.NOV162954
- Telecommunication Regulatory Commission of Jordan. (2024). *Telecommunications Market Statistics and Indicators*. Retrieved from <https://trc.gov.jo/Pages/viewpage?pageID=86>.
- Twaissi, N. M. (2008). *An evaluation of the implementation of Total Quality Management (TQM) within the Information and Communications Technology (ICT) sector in Jordan* (Doctoral dissertation). University of Huddersfield. <https://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/5010/1/ntwaissifinalthesis.pdf>.
- Waldron, T. L., Navis, C., & Fisher, G. (2013). Explaining differences in firms' responses to activism. *Academy of Management Review*, 38(3), 397–417. DOI: 10.5465/amr.2011.0466.
- Wang, J., & Malakooti, B. (1992). A feedforward neural network for multiple criteria decision making. *Computers & Operations Research*, 19(2), 151–167. DOI: 10.1016/0305-0548(92)90089-N.

Araştırma Makalesi – Research Article

Türk Dış Politikasında Balkanlar: Değişim ve Dönüşüm

The Balkans in Turkish Foreign Policy: Change and Transformation

Aykut Karakuş¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Baş. tarihi: 29.05.2026

Kabul tarihi: 29.06.2026

Yayın tarihi: 30.06.2026

Anahtar Kelimeler:

Dış Politika Analizi,
Neofonksiyonalizm, Kültürel
Diplomasi, Yumuşak Güç,
Politik Ekonomi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve sistemik tehdit algılarının ortadan kalkmasıyla, Türk dış politikasında kimliksel arayışlar ve proaktif yönelimler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bölgesel güç boşluğu; Yeni-Osmanlılık, Avrasyacılık ve İslamcılık gibi dış politika tasavvurlarını gündeme getirmiştir. Bu süreçte Türkiye, Balkan devletlerinin bağımsızlık ve liberalleşme süreçlerini desteklemiştir. Balkan devletlerinin uluslararası örgütlerle (NATO, AB ve İKÖ) entegrasyonunda sorumluluk üstlenen Türkiye, lider düzeyinde geliştirilen söylemlerle tarihsel-kültürel bağlara dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Balkan politikası yumuşak güç ekseninde şekillendirilmiştir. Özellikle TİKA, TÜRKSOY, KEİ ve TRT Avrasya gibi kurumlar aracılığıyla bölgesel etkileşim artmış, öğrenci değişim programları ve kültürel iş birlikleri teşvik edilmiştir. 1990'ların ortalarından itibaren ise Balkan devletleriyle Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu doğrultuda gelişen ekonomik ilişkiler siyasi ve kültürel ilişkilere de yansımıştır. Bu derinleşme süreci 2002 sonrasında ise turizm başta olmak üzere eğitim ve sosyo-kültürel alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesine pozitif etkiye bulunmuştur. Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Balkanlar politikasındaki dönüşümü neofonksiyonalizm (spill over-yayıma) ve inşacılık kuramları çerçevesinde; kantitatif verileri analitik-açıklayıcı bir yöntemle inceleyerek ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Serbest Ticaret Anlaşmaları'yla ivme kazanan iktisadi ilişkilerin; zamanla eğitim, turizm ve kültürel diplomasi alanlarına sıçradığı varsayılmakta ve ekonomik ilişkilerin sosyo-kültürel alandaki derinleşmenin ana belirleyicisi olduğu ileri sürülmektedir.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Background:

Received: 29.05.2026

Accepted: 29.06.2026

Published: 30.06.2026

Keywords:

Foreign Policy Analysis,
Neofunctionalism, Soft
Power, Cultural Diplomacy,
Political Economy.

Following the conclusion of the Cold War and the subsequent dissipation of systemic threat perceptions, identity-oriented pursuits and proactive tendencies began to gain prominence in Turkish foreign policy. The ensuing regional power vacuum brought forth various foreign policy visions, notably Neo-Ottomanism, Eurasianism, and Islamism. During this period, Türkiye actively supported the independence and liberalization processes of the Balkan states. Assuming an active role in the integration of the Balkan states into international organizations (such as NATO, the EU, and the OIC), Türkiye highlighted historical and cultural ties through leadership-level discourses. Consequently, Türkiye's Balkan policy was conceptualized and formulated along the axis of soft power. Regional interaction was significantly enhanced through institutional frameworks such as TİKA, TÜRKSOY, BSEC, and TRT Avrasya; furthermore, student exchange programs and cultural cooperation were actively promoted. Free Trade Agreements have been signed with Balkan states since the mid-1990s. The economic relations resulting from this approach have paved the way for political and cultural cooperation as well. Following 2002, this deepening process has further accelerated relations in education, tourism, and socio-cultural fields. This study aims to examine the transformation of Türkiye's Balkan policy in the post-Cold War era through the theoretical lenses of neo-functionalism (spillover) and constructivism, utilizing an analytical-explanatory methodology to analyze quantitative data. The research posits that economic relations, galvanized by Free Trade Agreements, eventually spilled over into the domains of education, tourism, and cultural diplomacy. Furthermore, it asserts that economic ties constitute the primary determinant of the deepening observed in the socio-cultural sphere.

¹Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Erdek MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Yerel Yönetimler Programı. ORCID: 000-0002-4053-2074. E-posta: ayktdttra@gmail.com

*Sorumlu yazar / Corresponding author

Önerilen Atıf / Suggested Citation: Karakuş (2026). Türk Dış Politikasında Balkanlar: Değişim ve Dönüşüm. *APAMEIA Journal*, 3(1), 21–30.

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu araştırma, etik kurul kararı gerektirmeyen çalışmalar grubunda yer almaktadır. / This study falls within the category of research that does not require ethics committee approval.

GİRİŞ

Türk dış politikasında Balkanları önemli kılan üç temel unsur bulunmaktadır. Birincisi, kültür ve kimliktir. Türk azınlıkları, din, dil ve ortak tarih konularını bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. İkincisi, Türkiye-AB ticaretinde ve enerji transferinde Balkanların bir geçiş güzergâhı konumunda olmasıdır. Üçüncüsü, jeopolitik nedenlerle bölgenin siyasi, güvenlik ve askerî açıdan stratejik bir alan olmasıyla ilgilidir. Ancak 1990'lara kadar Türkiye'nin aktif ve etkili bir Balkan dış politikasının olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede 1990'a kadar Türkiye'nin Balkan dış politikasının önünde engel olan üç parametre bulunmaktadır. Birincisi, kimlik ve ideolojidir. Nitekim Balkan devletlerinin (Yunanistan hariç) sosyalist devlet kimliğini benimsemesi; liberal bir devlet kimliği benimseyen Türkiye'nin ikili ilişkilerinde ideolojik ve kimliksel zorluklar ortaya çıkarmıştır. İkincisi güç-kapasite arasındaki uyumsuzluktur. Öyle ki Türkiye'nin küçük ölçekli bir güç olması, bölgenin ise büyük güç rekabetine sahne olması; Balkanlar ile kurulacak ilişkilerin ilerletilmesine engel teşkil etmiştir. Üçüncüsü ise Yunanistan ve Bulgaristan ile yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası bu engellerden ilk ikisinin aşıldığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin iç güvenlik sorunları, koalisyon hükümetleri ve askerî sınıfın dış siyasetteki etkinliği aktif bir Balkan politikasının uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası Balkan devletlerinin liberalleşmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinin seyrinin değişmeye başladığı görülmektedir. SSCB ve Yugoslavya sonrası bölgedeki güç boşluğu ilişkilerin derinleştirilmesi için bölge dışı aktörlere fırsat sunmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin statükoculuğu terk etmesi ve Batıcılık kimliğine alternatif kimlik arayışı ilişkilerin ilerletilmesine katkı sağlamıştır. Nitekim 1990 sonrası Türk dış politikasında Yeni-Osmanlılık, Avrasyacılık ve İslamcılık tasavvurları tartışmaya açılmıştır. Sonrasında ise bu güç boşluğu Yeni-Osmanlılık kimliğinin uygulanabilirliğini güçlendirmiştir. Öyle ki Türkiye, Bosna Hersek ve Makedonya'da büyükelçilik açan ilk devlet olmuştur. Bu minvalde bölge devletlerinin self determinasyon süreci aynı zamanda barışın inşası süreci askerî çerçevede desteklenmiştir. Turgut Özal'ın çabalarıyla Arnavutluk'un İKÖ'ye üye olarak kabul edilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Lider düzeyinde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası", "Türkiye'nin güvenliği Bosna'dan başlar" ve "Türk Yüzyılı" söylemleriyle Balkan dış politikasının genel muhtevası şekillenmeye başlar. Bölge ülkelerine ekonomik yardımlar verilir. Karşılıklı öğrenci değişim projeleri başlatılır. Diplomatik temsilcilik sayısı karşılıklı olarak artırılır (Oran, 1996, s. 55). Özellikle Arnavutluk, Makedonya ve Bosna Hersek ile ikili ilişkiler askerî, ticari ve siyasi olarak ilerletilir, bu gelişmeler ikili anlaşmalar ile garanti altına alınır. Türkiye, 1995'te Bosna Hersek ve Hırvatistan, 1997'de Slovenya, 2002'de Karadağ, 2008'de Kosova ile ortak iş konseyi anlaşmaları imzalar (Karakuş, 2024: s. 145). Nihayetinde bu ilişkiler bölge devletleri ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmini artırır. Ancak Türkiye'nin iç politikadaki sorunları dış politikanın uygulanabilirliğini zayıflatır. Bu duruma rağmen ticari ilişkilerdeki ilerleme diğer alanlara ve sektörlere yayılma (spill over) etkisi gösterir.

Türkiye ve Balkanlar arasındaki ekonomik gelişmeler, bölge ülkeleriyle olan kültürel ilişkilerin de derinleşmesinde etkili olur. Öyle ki "TİKA'nın 2002'de 12 olan ofis sayısı 2011'de 33'e, 2012'de ise 63'e" çıkarılır (TİKA, 2026). Balkanlarda YEE (Yunus Emre Enstitüsü), TMV (Türkiye Maarif Vakfı), TÜRKSOY ve YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı) gibi kurumlar temsilcilik sayısını giderek artırır. Nitekim YEE, "tüm temsilciliklerinin yüzde %25'ini Balkanlarda açar" (Karakuş, 2024: s. 167). Bu yatırımlar Balkanlardan Türkiye'ye yüksek öğrenim amacıyla gelen kişi sayısının artmasını yardımcı olur. Nihayetinde 2024'te Türkiye'de eğitim alan Balkan kökenli öğrenci sayısı 9.330'a yükselir. Benzer bir artış kardeş belediye sayısında da görülür. Öyle ki 2024'te Türk belediyelerinin Balkanlardaki kardeş belediye sayısı 409'a çıkar. Nitekim aynı gelişme turizm alanında da yaşanır. Balkan devletlerinden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı 2021'de 2 milyonken 2025'te 6 milyona yükselir (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2026).

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Balkan politikasının değişen muhtevasını odağa almaktadır. Buradan hareketle çalışma, Türkiye'nin Balkan devletleriyle imzaladığı ticari anlaşmaların diğer alanlara da (turizm, sosyo-kültürel, askerî, eğitim vs.) yayılarak geliştiği varsayımına dayandırılmıştır. Türkiye-Balkan ilişkilerine dair kantitatif veriler analitik-açıklamacı bir yöntem ile analiz edilmiş, değişen ilişkilerin ontolojisi uluslararası ilişkiler ve iktisat kuramları ile açıklanmıştır.

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Spill Over ve Yumuşak Güç İlişkisi

Aktörlerin dış politikalarının anlamlandırılmasına yardımcı olan kuramlar; karar alma süreçlerine, uluslararası sistemin yapısına ve dış politika amaçlarına dair öngöründe bulunmaya yardımcı olmaktadır. Buradan hareketle Türkiye'nin Balkanlar ile olan ilişkilerinin değişen doğasını açıklamak ve mevcut durumun analizi için spill over ve yumuşak güç kavramları tercih edilmiştir. Nitekim Soğuk Savaş sürecinde karşılıklı ilişkilerin genel çerçevesinin belirleyen temel unsurun ideoloji ve devlet kimliği olduğu görülmektedir. Öyle ki iki kutuplu sistemin yapısından kaynaklanan sınırlı ilişkiler, sosyalist ve liberal devlet kimliğine sahip aktörlerin etkileşimlerini sınırlandırmıştır. Soğuk Savaş sonrası ise Doğu Bloku dağılmış, sosyalist devlet kimliğine sahip aktörlerin liberalleşme süreci başlamıştır. Doğu Blok'undaki iktisadi durgunluk ve refah yetersizliği eski üyeleri yeni bir kimlik arayışına itmiştir. Bu vesileyle Bloklara olan aidiyet duygusu azalmış, iş birliği önem kazanmış; demokrasi, insan hakları, serbest ticaret, pazar

ekenomisi ve özelleştirmeler gündeme alınmıştır. Sosyalist devlet kimliğine sahip Balkan devletleri (Makedonya , Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek, Sırbistan) liberal devlet kimliğini öncelimeye başlamıştır. "Uluslararası sistemle bütünleşme süreci, bu devletlerin diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmeleri için önemli bir safha olmuştur. Nihayetinde bu ilişkiler sayesinde karşılıklı bağımlılık artmış ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesine imkan tanımıştır.

İki kutuplu uluslararası sistemin temel yapısını açıklayan ve sunduğu önermeler nedeniyle liberalistler ile çatışan realist kuramlar; uluslararası ilişkilerde devleti temel aktör olarak görmekte, savaş ve güvenlik dışındaki gündemeleri (sağlık, kültür, iklim, ekonomi vb) alçak/düşük (low) politika (politics) olduğunu varsaymaktadırlar (Arı, 2017; Kaufman, 2022; Roskin ve Nicholas, 2014). Bu bağlamda realistler aktörler arası ilişkileri sıfır toplamı olarak kabul etmekte, güç mücadelesini iş birliğinden daha öncelikli olduğunu ileri sürmektedirler (Gözen, 2014: 166-168). İki kutuplu sistemin yapısına dair tutarlı önermeler sunan realistlerin, Soğuk Savaş sonrası düzeni açıklamakta zorlandıkları görülmektedir. Nitekim bu varsayımlara karşıt olarak liberal kuramcılar, uluslararası sistemin yapısının sıfır toplamı olmadığını ileri sürmekte, devletin uluslararası ilişkilerin temel aktörü olma vasfını yitirdiğini varsaymaktadır (Rosecrance, 2001; Nye, 2005). Buradan hareketle liberaller devletlerin temel gündeminin güvenlik, güç ve savaş olmadığını varsaymakta; yüksek ve alçak politika arasındaki ayrımı ise red etmektedirler (Nye, 2005: 17). Bu tartışma aynı zamanda farklı kuramların ortaya çıkmasına vesile olmuş, uluslararası sistemin değişen yapısı farklı analizlerin yapılmasını gerektirmiştir. Nihayetinde liberalizmden etkilenen karşılıklı bağımlılık, yeni-liberalizm, entegrasyon, işlevselcilik, yeni işlevselcilik (neofonksiyonalizm), çoğulculuk ve küreselleşme gibi kuramlar; "uluslararası ilişkileri yeniden ele alarak ve farklı değişkenleri göz önünde bulundurarak analiz etmişlerdir." (Karakuş, 2024: 35). Ernst B. Haas'ın (1961) AT'nin (Avrupa Toplulukları) bütünleşme sürecini açıklamak üzere kullandığı spill over kavramı, çatışan Avrupa devletlerinin teknik alanda başlattığı iş birliğinin diğer alanlara nasıl yayıldığını ortaya koymaktadır. Haas (1961) bütünleşme sonrası ortaya çıkan refahın teknokratları ve çıkar gruplarını hükümetleri baskılayacağına ve daha fazla entegrasyonu teşvik edeceğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede AKÇT'nin (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ortaya çıkışında etkili olan sektörel iş birliğinin ortak pazar ve gümrük birliği sürecine de yayıldığı görülmektedir. Nitekim bu süreçte sosyalist ve liberal tüm zıt görüşlere rağmen ekonomik entegrasyon sürecinin siyasal alana da yayıldığı görülmektedir. Haas (2004) tüm bu süreci "siyasi otoritenin zayıflığı ve bir güç merkezi oluşturma isteği nedeniyle ekonomik entegrasyonu tercih etmesi" şeklinde özetlemektedir. Nitekim AB'nin uluslar üstü (supranasyonel) bir yapı olarak ortaya çıkışı da bu varsayma dayandırılmaktadır. Bu çerçevede neofonksiyonalist kuramcılar teknik alanda başlayan bir iş birliği sürecinin siyasal alanlara da (siyasi yayılma/political spill over) yayılacağını ileri sürmekte, böylelikle ortak politikaların belirlenmesiyle karşılıklı ödün verme ve uyum sürecinin hızlanacağına dikkat çekmektedirler. Nihayetinde ise sosyal ilişkilerin gelişeceği ve iletişim kanallarının çeşitleneceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla yapılar arasındaki karşılıklı bağımlılık miktarının da artacağı ileri sürülmektedir (Haas, 1961: 366).

Haas, ulus üstü yapının etkinliğinin ve güç kapasitesinin artmasıyla bu yapı içindeki devletlerin özerk karar alma süreçlerinden feragat edeceğini ileri sürmektedir (Haas ve Schmitter, 1964). Benzer şekilde Emitai Etzioni, spill over kavramı yerine "take off" kavramsallaştırmasıyla aynı süreci açıklamaktadır. Etzioni, Haas'dan farklı olarak süreçte dışardan desteği elzem olarak görmekte, bu çerçevede AB'nin bütünleşme sürecinde Marshall Planı'nın işlevselliğine dikkat çekmektedir (Karakuş ve Ayhan, 2024; Mitrany, 1948). Mitrany ise karşılıklı bağımlılık süreçlerine dikkat çekerek gelişen entegrasyon ve ilişkilerin; "bilgi, deneyim ve kaynakların paylaşımı ile devam edeceğini" varsaymaktadır (Mitrany, 1953: 16). Mitrany (1965) bu dallanma süreci sonrası elde edilen kazanç unsurunun aktörleri diğer alanlarda da iş birliğine iteceğini belirtmektedir.

Uluslararası sistemin yapısını değiştiren Soğuk Savaş sonrası yeni düzende farklı değişken ve parametrelerin ön plana çıktığı, yeni bir analiz düzeyinin belirlenmesi gerektiği inancı; kuramsal tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası devlet dışı aktörlerin karar verme sürecine olan etkisinin artması, tehditlerin çeşitliliği, küresel sorunlar, tehditlerle ferdi mücadelenin zorlaşması; yeni bir kuramsal bakışı elzem kılmıştır. Rasyonalist kuram önermelerinin kültür, dil/söylem, din ve kimlik gibi unsurlardan azade varsayımlarda bulunduğunu ileri süren inşacılar, çıkarların verili olmadığına ve kimlik ile doğrudan ilişkili olduğuna dikkat çekmektedirler (Karakuş ve Ayhan, 2024). Aynı zamanda rasyonalistlerin anarşik sistem varsayımına karşı çıkan inşacılar, kimlik ve çıkar arasındaki ilişkiye ve anarşinin karşılıklı bir biçimde inşa edildiğine odaklanmaktadır. Buradan hareketle sistemi sosyal ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir yapı olarak ele alan inşacılar, kimliği "ben ve öteki arasındaki ayrımı ortaya koyan, kim sorusunun yanıtını veren, aynı zamanda ilgi alanına ilişkin fikir veren ve eylemleri anlamlandırmaya yardımcı olan ve ima eden" şeklinde tanımlamaktadırlar (Hopf, 1998: 175; Koslowski ve Kratochwil: 216). Nihayetinde ikili aktör ilişkilerine sosyal ilişkilerin de dahil edildiği, dil, kültür, din ve kimliğin belirleyici olduğu, devlet çıkarlarının etkileşim ile belirlendiği, çıkarların verili olmadığını ileri sürülmektedir (Burchill vd., 2019). Kimliğin çıkarları belirlediğini ifade eden inşacılar, uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin belirleyiciliğine dikkat çekmektedirler (Wendt, 1992: 424-425).

Dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde askerî, fiziki, iktisadi ve jeopolitik gücün tek başına yeterli olmaması, devletlerarası savaşların giderek azalması; yeni bir güç tanımlamasını ve aracı elzem kılmıştır. Bu çerçevede dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi için fiziki güç dışında alternatifleri gündeme getirmiştir. Böylelikle gücün ölçülebilir maddi özelliklerinin yanında ölçülemeyen soyut unsurların da gündeme alınması mümkün olmuştur. Buradan hareketle sert güç unsurlarına (ekonomik ve askerî) alternatif olarak ikna etmeye ve rızaya dayalı yumuşak güç kavramı ortaya atılmıştır (Nye, 2003). Bu bağlamda yumuşak güç, kültür unsurunu içeren, soyut değerlere

dayanan, bir aktörün istediği şeyi diğerlerinin de istemesini sağlayan ve kendisine cazibe oluşturan bir muhtevaya sahiptir (Katzenstein, 1996; Nye ve Welch, 2017). Bir aktörün insan kalitesi, eğitim seviyesinin yanında sahip olduğu tarihsel, dinsel, dilsel, kültürel derinlik yumuşak güç kapasitesini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Yumuşak gücün uygulanması ve hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasındaki en önemli aracın ise kamu diplomasisi olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kamu diplomasisi “bir çıkarın gerçekleştirilmesi için hedef devletin kamuoyuna etkide bulunarak bilgi, kültür ve eğitim alanlarındaki faaliyetleri içermektedir” (Nye, 2008: 95).

Bir aktörün askerî, fiziki, jeopolitik ve iktisadi gücüyle yumuşak gücü arasında bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ticari ve iktisadi bağlamda büyük güç olarak tanımlanan aktörlerin yumuşak güç sıralamasında da iyi bir konumda oldukları görülmektedir. Örneğin, 2025’te ABD, Çin, Birleşik Krallık, Almanya ve Japonya’nın küresel yumuşak güç sıralamasında ilk beşte oldukları görülmektedir. Türkiye ise 26. Sıradadır (Brand Finance, 2026). Buradan hareketle artan ekonomik güç ve yumuşak güç arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Nitekim Türkiye’nin Balkanlarla ilişkilerindeki ticari ilişkilerin geliştirilmesi, kültür, sanat, sinema, turizm, eğitim ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde itici bir güç olmuştur. Nihayetinde iktisadi ilişkiler yayılma etkisi göstererek ilişkilerin derinleştirilmesinde etkili olmuştur.

Coğrafi Alt Sistem Olarak Balkanların Önemi

Balkanlar, ‘Türklerin Avrupa toprakları’, ‘Makedon salatası’, ‘barut fıçısı’ ve ‘köle ülkesi’ gibi niteliklemlerle tasvir edilmektedir (Mazower, 2017; Fleming, 2000; Defay, 2005; Koloğlu, 1993). Ancak Balkanlar, “üzeri sık ormanlar ile kaplı sıra dağlar” anlamında gelen ve etimolojik olarak Türkçe bir muhtevaya sahiptir (Sükan, 2001; Jelavich, 2018). Balkanlar coğrafi olarak farklı şekillerde tanımlanmakta, sınırlarının nereden başladığı ve nerede bittiği reel politika ve konjonktürel gelişmelere göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin Balkanların, tarihsel süreç içinde Rumeli, Güneydoğu Avrupa, Yunan Yarımadası ve Batı Balkanlar şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Ancak Balkan devletlerinin benzer dinamiklere sahip olduğu, tarih, kültür, dil, din ve sosyal açıdan benzer özellikler taşıdığını ifade etmek mümkündür. Bu nedenle Balkanlar coğrafi bir alt sistem özelliği göstermektedir. Buradan hareketle Balkanların hangi devletleri kapsadığı ya da sınırlarının nereden başlatılacağından ziyade bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Nitekim bu çalışmada Balkanlar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış, incelemede coğrafi sınırlar göz önünde bulundurulmuştur.

Balkanlar, güneyde Akdeniz, kuzeyde Tuna Nehri, batıda Adriyatik Denizi, doğu da ise Karadeniz ile çevrelenmektedir (İnalçık, 2006). Buradan hareketle Türkiye, Romanya, İtalya’yı da Balkan ülkesi olarak kabul etmek mümkündür. Nitekim Türkiye “Trakya’sının %27’si, Romanya’nın %9’u, Yunanistan’ın %0,2’si, Slovenya’nın %27’si” Balkan coğrafi tanımlaması içinde yer almaktadır (Kodaman ve Birsnel, 2014: 52). Bütüncül bir yaklaşımla bu devletlerin haricinde Hırvatistan, Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Kosova, Karadağ, Arnavutluk ve Bulgaristan bu coğrafi sistemi oluşturan devletler arasında sayılmaktadır.

Jeopolitik ve coğrafi özellikler Balkanları medeniyetlerin kesişme ve kültür kavşağı olma özelliğine katkı sunmaktadır. Nitekim coğrafi bir alt sistem olarak Balkanlar, Roma, Bizans, Habsburg ve Osmanlı medeniyetlerine ev sahipliği yapmış, bu kültürlerin etkisinde kalmıştır. Buradan hareketle Huntington (2015), Balkanları Doğu ve Batı arasında bir fay hattı olarak kabul ederek, bir jeopolitik rekabet alanı olarak ele almaktadır. Benzer şekilde Brzezinski (2015: 176-177), Avrupa’daki hegemonik üstünlüğü ele geçiren aktörler için “Balkanların jeopolitik bir ödül” olduğunu ileri sürmektedir. Mahan (2010) ise Akdeniz Havzası’nın kontrolünün, ticaretinin ve güvenliğinin sağlanması noktasında Balkanların eşsiz bir jeopolitik konuma sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bechev (2017: 2) ise “Balkanlar büyük güç oyununun oynanacağı satranç tahtalarından biridir” şeklinde bir tespitte bulunmaktadır.

Tarihsel süreç içinde büyük ve orta ölçekli güçlerin hegemonik rekabetine sahne olan Balkanlar, 1815 Avrupa Barışı/Uyumu’nun (Vienna Kongresi) bozulmasında başat rol oynamıştır (Balci, 2024: 1418). Sonrasında ise I. Dünya Savaşı’nın ve Soğuk Savaş’ın başladığı bölge olan Balkanlar günümüzde de bir rekabet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrası ise Balkanlar, Doğu ve Batı arasındaki rekabetin temel alanı olarak görülmektedir. Nitekim NATO ve AB’nin doğuya genişlemesi Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda Balkanlar tehdit algısına sahip aktörler nezdinde bir tampon bölge işlevi görmektedir. Balkanlar, büyük ve orta ölçekli güçlerin ticari, askerî, siyasi ve jeopolitik rekabetine sahne olmaktadır. Nitekim Orta Asya ve Orta Doğu enerji kaynaklarının Avrupa’ya transfer süreci, enerji arz güvenliği bağlamında bölgenin önemini artırmaktadır (Progonati, 2015). Arap Baharı sonrası, Avrupa güvenliği Bulgaristan ve Yunanistan sınırından başlatılmaktadır. Çin’in bölgedeki faaliyetleri nedeniyle ticaret bağlamında bölgede jeopolitik bir güç mücadelesi yaşanmaktadır. Aynı zamanda Batı ve Doğu arasındaki güç rekabetinin artması, bölgenin askerî ve güvenlik bağlamında da önemini artırmaktadır. Nitekim 1990 sonrasında Türkiye için Balkanlar diğer aktörler ile rekabet edildiği, iktisadi, siyasi, kültürel ve askerî ilişkilerin derinleştirildiği bir coğrafi alt sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye başta olmak üzere İran, Suudi Arabistan ve Çin için Balkanlar, Batı’ya açılan bir güzergâh olarak kabul görmektedir. Nitekim Hazar ve Orta Doğu enerji kaynaklarının AB’ye transferinin güvenli bir şekilde sağlanması bölgeye olan ilginin de artmasını sağlamaktadır. Nitekim 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesiyle AB’nin Rusya’ya olan bağımlılığının azaltılması için alternatif enerji yolları gündeme gelmiştir. Dolayısıyla enerji arz güvenliğinin sağlanması için Balkanların önemi giderek artmıştır. Bunun yanında 2010 sonrası (Arap Baharı) AB’ye artan düzensiz göçler, Balkanları Batı nezdinde bir tampon ya da sınır olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Böylelikle AB’ye düzensiz göçmen girişinin önlenmesi için Balkan devletlerinin sınır güvenliği önem kazanmıştır (Karakas, 2024).

Türk Dış Politikasında Balkanlar: İktisadi İlişkiler

Balkanlar, Türkiye'yi hava, kara ve deniz yoluyla Avrupa'ya bağlamaktadır. Bu çerçevede Balkanlar, Osmanlı'nın fuhatçı geleneğinin devam ettirilmesi için önem arz etmiştir. Bu nedenle bölge temel jeopolitik yayılma alanı olarak kabul edilmiştir. 1352 Çimpe Kalesi'nin alınmasından 1389 Kosova Savaşı'na kadar bölgede Türklerin varlığının kesinleştiği ve kalıcı hale geldiği görülmektedir. Bu jeopolitik yayılma süreci 1699 Karlofça Anlaşması'na kadar devam etmiştir. Bu dönemin temel ekonomi politikasında belirleyici unsur ise fuhatçılık ve istimalet politikaları olmuştur. Osmanlı, Balkan köylüsünü derebeylere ve boyarlara karşı koruma altına almış, bölge insan ve askerî kaynak açısından önem arz etmiştir. Bu süreçte Balkanlar, Haçlı Seferlerine ve Panslavizm'e karşı da bir tampon işlevi görmüştür.

II. Dünya Savaşı sürecinde Balkanlar, Türkiye'nin ulusal beka ve güvenlik kaygılarının giderildiği bir coğrafi alan olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sürecinde ikili ilişkiler iktisadi olmaktan ziyade güvenlik ve askerî odaklı gelişim göstermiştir. İdeoloji ve kimliğin belirleyici olduğu Soğuk Savaş sürecinde ise SSCB ve Komünizm tehlikesine karşı bölgenin güvenliği Türkiye için önem arz etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise bölgedeki iç çatışma durumu, Türk ve Müslüman azınlık haklarının korunması, barışın inşası süreci, Balkan devletlerinin liberalleşme süreci; Türkiye'nin yeni bir Balkan siyaseti benimsemesini gerektirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu sistemin sona ermesi Türkiye'nin kimlik ve ideoloji bağlamında tehdit algıladığı devletler ile ilişkilerini geliştirmesine fırsat sunar. Aynı zamanda Batılı devlet kimliğinin sorgulandığı bu süreçte Yeni-Osmanlılık, Avrasyacılık ve İslâmcılık kimlikleri tartışmaya açılır (Balci, 2018). Uluslararası sistemin değişimi, Yugoslavya ve SSCB sonrası ortaya çıkan güç boşluğu, bölgedeki Türk ve Müslüman azınlıkların varlığı, kimliksel dönüşüm; Yeni-Osmanlılık tahayyülünün kabulünü kolaylaştıran unsurlar olur (Coşkun, 2022). Bu tasavvur Türkiye'nin Balkan ve dış politikasını şekillendirir. Böylelikle dış politikada yeni çıkar ve amaçlar inşa edilmiş olur. Nihayetinde bu amaç ve çıkarların gerçekleştirilmesi için yeni dış politika araçlarına ihtiyaç duyulur. Bu minvalde 1992'de TİKA, TRT 4, 1993'de TRT Avrasya ve TÜRKSOY sonrasında ise YEE, YTB ve TMV kurulur.

Soğuk Savaş sonrası Balkanlardaki iç politik istikrarsızlık, Yugoslavya iç savaşı, rejim değişikliği ve kimlik bunalımları; Türkiye'yi Balkanlarla iktisadi ilişkilerden ziyade siyasi ve askerî ilişkiler kurma zorunluluğuna itmiştir (Bıçaklı, 2016). Nitekim Türkiye'nin BM ve NATO'nun barış operasyonlarına katıldığı görülmektedir. Bu kapsamda UNPROFOR'a 1400, IFOR'a bir tabur askerle iştirak eden Türkiye, Balkanlarda çok uluslu barış gücünün oluşturulmasında öncülerden biri olur ve Güneydoğu Avrupa Tugayı'nın (SEEBRIG) inşasında rol alır (Bağbaşıoğlu, 2018; Karakuş ve Ayhan, 2024; Khalilzad, Lesser ve Larrabee, 2001). Benzer desteği Türkiye, Dayton Antlaşması (1995), 2001 Ohrid Çerçeve Anlaşması ve Kosova'nın bağımsızlığı sürecinde de gösterir. Bu desteğin temel ontolojik gerekçesini ise lider düzeyinde "Türkiye'nin güvenlik çıkarları Bosna'dan başlar.", "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası" ve "Türk Yüzyılı" gibi söylemler oluşturur (Özlem, 2012,: 27; Oran, 1996: 355).

Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılma sürecini destekleyen Türkiye, İyi Komşuluk ve Dostluk Anlaşmaları ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda 1993'te Bulgaristan ve Romanya ile Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması imzalanmış, aynı yıl Arnavutluk ile Türkiye arasında Arnavutluk İş Konseyi kurulmuştur (DEİK, 2025; Khalilzad, Lesser ve Larrabee, 2001). Benzer şekilde Türkiye "1991'de Bulgaristan, 1995'te Bosna Hersek ve Hırvatistan, 1997'de Slovenya, 2002'de Karadağ, 2008'de Kosova ile" iş konseyi kuran anlaşmalara taraf olmuştur (Karakuş, 2024: 145). Romanya ile 1997'de STA imzalayan Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya'nın KEİ üyeliğini desteklemiştir (Karakuş, 2024).

Romanya ve Türkiye arasında gümrük tarifeleri uygulamaları kaldırılmış, sonrasında 2001'de Türkiye ve Yunanistan arasında KEK (Karma Ekonomik Komisyonu) Anlaşması imzalanmıştır. Ancak istikrarsız koalisyon iktidarları, terörizm, 1999 Depremi, askerî sınıfın politikadaki belirleyiciliği, ulusal beka sorunları; sosyo-kültürel ve iktisadi bağlamda ilişkilerin derinleşmesine engel teşkil etmiştir. 2002 itibarıyla Türk dış politikasının süreklilik ve devamlılık sorunu nispeten giderildiği görülmektedir. Bu dönem Stratejik Derinlik Doktrini Türkiye'nin Balkan politikasının (2003-2012 arası dönemde) temel pusulası olarak ön plana çıkmıştır.

AK Parti iktidarıyla beraber iktisadi ilişkiler hız kazanmış, çok taraflı bir dış politika benimsenerek ekonomik güç bağlamında ilerleme sağlanmıştır. Buradan hareketle Türkiye'nin "2002-2008 arası dönemde GSYİH'ı 230 milyar dolardan 742 milyar dolar seviyesine yükselmiştir." (Senkyr, 2010: 77). GSYİH artmasında Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki dış ticaret hacminin etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. 1990'lı yıllarda imzalanan STA'lar 2000'lerin ortasından itibaren karşılıklı olarak ithalat ve ihracat miktarının artmasını sağlamıştır. Nitekim 2005'de Türkiye ve Bulgaristan arasında 2,3 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2007'de 4, 2010'da ise 3,1 milyar dolara seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ve Romanya arasındaki dış ticaret hacmi 2005'de 4, 2007'de 6,7, 2010'da ise 6 milyar dolar seviyesine erişmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki dış ticaret hacmi ise 2005'de 1,8 milyar dolar seviyesindeyken 2010'da 2,9 milyar dolar seviyesine varmıştır (diğer devletler ile olan dış ticaret hacmi için bkz. Tablo 1.). Buradan hareketle Türkiye'nin Balkan devletleriyle arasındaki en yüksek dış ticaret hacminin sırasıyla Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye ve Balkan Devletleri Dış Ticaret Hacmi 2005-2010

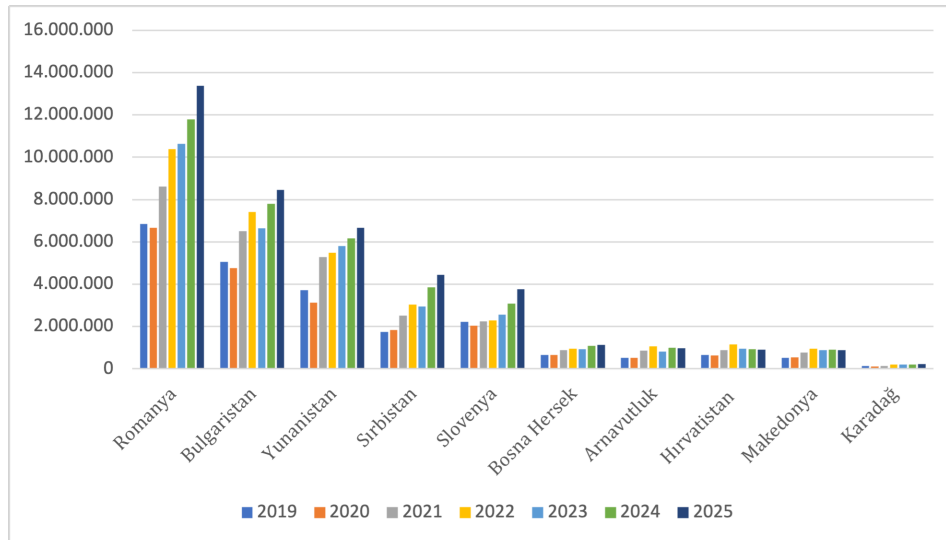
Devletler	2005 (\$)	2006 (\$)	2007 (\$)	2008 (\$)	2009 (\$)	2010 (\$)
Bulgaristan	2.369.392	3.231.431	4.011.827	3.991.542	2.502.446	3.199.918
Yunanistan	1.854.508	2.647.918	3.212.812	3.580.683	2.760.702	2.997.278
Romanya	4.071.001	5.019.461	6.756.914	7.535.296	4.459.899	6.048.575
Arnavutluk	207.377	226.812	318.350	342.434	277.804	327.925
Sırbistan	0	96.186	669.281	804.378	650.622	723.242
Karadağ	0	8.514	20.018	49.833	32.328	33.393
Hırvatistan	253.560	274.440	432.960	434.343	322.089	460.496
Makedonya	214.556	228.701	327.562	325.885	323.343	315.020
Slovenya	550.277	619.546	719.083	892.333	844.581	647.816
Bosna Hersek	143.616	160.241	466.642	596.894	278.626	296.627

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin bölge ülkeleriyle imzaladığı ticari anlaşmalar, 2010 itibariyle derinleşme safhasına geçmiştir. Bu çerçevede karşılıklı kazan kazan politikası dış ticaret hacmine de yansımıştır. Nitekim bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin 2010 sonrasında zirve noktaya ulaştığı görülmektedir (The International Trade Centre, 2026). Buradan hareketle sırasıyla Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Slovenya, Bosna Hersek, Arnavutluk, Hırvatistan, Makedonya ve Karadağ'ın en yüksek dış ticaret hacmine sahip devletlerdir (Bkz. Tablo 2. Türkiye ve Balkan Devletleri Dış Ticaret Hacmi 2019-2025).

Tablo 2. Türkiye ve Balkan Devletleri Dış Ticaret Hacmi 2019-2025

Devletler	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Romanya	6.844.678	6.664.911	8.610.688	10.385.105	10.633.884	11.785.424	13.385.322
Bulgaristan	5.053.731	4.758.866	6.499.504	7.415.211	6.633.978	7.797.033	8.451.738
Yunanistan	3.720.575	3.120.840	5.279.216	5.489.007	5.799.811	6.167.256	6.668.235
Sırbistan	1.748.670	1.828.223	2.510.247	3.045.390	2.944.538	3.858.118	4.434.374
Slovenya	2.215.510	2.032.005	2.250.760	2.293.297	2.550.253	3.075.044	3.767.516
Bosna Hersek	647.222	649.653	876.188	945.142	917.129	1.075.044	1.136.605
Arnavutluk	509.621	508.982	851.092	1.065.482	818.767	991.173	965.096
Hırvatistan	666.136	631.965	889.351	1.151.616	949.166	929.731	914.328
Makedonya	516.493	546.669	772.095	954.498	875.019	909.152	885.683
Karadağ	144.464	121.168	132.357	203.966	197.016	212.630	226.787

İktisadi ilişkiler sadece kimliksel yakınlık duyulan aktörlerle değil aynı zamanda Slav ve Ortodoks kimliğe sahip Balkan devletleriyle de geliştirilmiştir. Örneğin, Türkiye-Sırbistan ilişkileri son 100 yılın zirvesine taşınmış, 2019'de 1,7 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2021'de 2,5 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2025'te ise 4,4 milyar dolar seviyesine erişmiştir (The International Trade Centre, 2026). Nitekim aynı gelişmeyi Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve diğer Balkan devletleri üzerinden de okumak mümkündür (Bkz. Şekil 1). Bu doğrultuda 2025 itibariyle Türkiye'nin, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Slovenya ve Bosna Hersek ile olan dış ticaret hacmi tüm yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 1. Türkiye ve Balkan Devletleri Dış Ticaret Hacmi 2019-2025

Türkiye, Batı Balkan devletlerinin 2024 itibarıyla en fazla ürün ithal ettiği dördüncü aktör olmuştur. Benzer şekilde Batı Balkan devletlerinin dış ticaret hacminde Türkiye, %5,1'lik payla üçüncü sıraya yükselmiştir (European Commission, 2024). Nihayetinde yukarıdaki göstergeler referans alındığında Türkiye'nin Balkan devletleri ile olan dış ticaretinin artış trendinde olduğu görülmektedir. Öyle ki Grafik 1'e göre 2025 yılını Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Slovenya dış ticaret hacminin zirve yılı olarak kabul etmek mümkündür. Grafiğe göre son 6 yıllık zaman serisi içindeki dış ticaret hacminin düştüğü ülkeler ise Hırvatistan, Arnavutluk ve Makedonya'dır. Ancak bu düşüşler 2023 yılı baz alındığında ise artış göstermiştir.

Türkiye Balkanlar İlişkileri ve Spill Over Etkisi

Soğuk Savaş sonrası süreçten Türkiye bölgesel bir güç olarak çıkmış, 21. yüzyılın başlarında ise ekonomik ve yumuşak güç parametrelerine göre büyük güç statüsüne yaklaşmıştır. Bu çerçevede küresel yumuşak güç sıralamasında 193 devlet içinde 26. Sırada olan Türkiye'nin, ekonomik ve yumuşak güç kapasitesi arasında bir doğrusal bir ilişki olduğu gözlenmektedir (Brand Finance, 2025). Nitekim Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesini artıran YEE 2007'de, YTB 2010'da, TMV 2016'da kurulmuştur. Bunun yanında 2011'de TİKA'nın kurumsal yapısı değiştirilerek faaliyet alanları genişletilmiştir. Benzer şekilde 1993'te kurulan TÜRKSOY'un faaliyet alanlarına Balkanlar da dâhil edilmiştir (Karakuş, 2024). TRT Balkan ise 2022'de 7 Balkan devletinde resmi dilde yayın hayatına başlamıştır. Karşılıklı iletişim ve iş birliği bürokratik alanlara da sirayet etmiş, Türkiye'nin Balkanlardaki diplomatik temsilcilik sayısı artırılmış, Türk belediyelerinin bölgedeki kardeş belediye sayısı 409'a yükselmiştir (TBB, 2024).

Tüm temsilciliklerinin 4/1'ini Balkanlarda açan YEE, "Makedonya'da 1, Kosova'da 3, Bosna Hersek'te 3, Arnavutluk'ta 2, Sırbistan'da 1, Karadağ'da 1, Hırvatistan'da 1, Romanya'da 2, Moldova'da 1 temsilciliği" bulunmaktadır (Karakuş, 2024: 167; YEE, 2020). YEE, 2023 itibarıyla Balkanlarda bulunan 16 üniversite ile Türkoloji İş Birliği Protokolü imzalamıştır (YEE, 2024). Bu kapsamda Bosna Hersek (4), Makedonya (4), Sırbisyan (1), Karadağ (1), Hırvatistan (1), Kosova (1), Bulgaristan (2) ve Romanya'da (2) Türkoloji eğitimleri verilmektedir (YEE, 2024). Benzer şekilde 2024 itibarıyla Bosna Hersek'te 5 ve Arnavutluk'ta 6 okul ve 1 Üniversite açan TMV, "Kosova'da 8 okul, Bulgaristan'da 1 okul, Makedonya'da 5 okul ve 1 yurt, Romanya'da 10 okul sayısına" ulaşmıştır (TMV, 2024). Benzer gelişmeler TİKA'nın faaliyetlerinde de gözlenmektedir. Bu doğrultuda TİKA 2024'te Balkanlar ve Doğu Avrupa'da gerçekleştirdiği 377 faaliyet kapsamında 518 milyon TL harcamada bulunmuştur (TİKA, 2024).

Kamu diplomasisi faaliyetleri eğitim alanında da Türkiye ve Balkan ilişkilerinin geliştirilmesine fırsat sunmuştur. Son 30 yılın dış ticaret hacminin zirve yaptığı 2014 sonrası sosyo-kültürel ilişkiler de zirve noktaya taşınmıştır. Nitekim Balkanlardan Türkiye'ye öğrenim almaya gelen öğrenci sayısında artış görülmüştür. Bu çerçevede 2023'te Türkiye'de üniversiteye kayıtlı Balkan kökenli öğrencisi sayısı 9.330'ken, 2024'te 12.514'e yükselmiştir (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2025).

Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki iktisadi ilişkilerin diğer ilişki biçimlerine de olumlu yansıdığı görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası güvenlik ve askerî temelli ilişkilere iktisadi ilişkiler de eklenmiş, sonrasında ise iktisadi ilişkiler STA anlaşmalarıyla garanti altına alınmıştır. Karşılıklı etkileşim ve iletişimin artması ilgi, merak ve güven duygusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. 2010 sonrasında artan dış ticaret doğrultusunda; Balkanlardan Türkiye'ye gelen turist sayısı da artmıştır (Bkz. Tablo 3). Nihayetinde 2024 yılı Türkiye-Balkanlar turizm ilişkilerinde zirve yıl olmuştur (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2026). Aşağıda yer alan tabloya göre son 6 yıl içinde Balkanlardan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı istikrarlı bir artış trendi içinde seyretmektedir.

Tablo 3. Balkan Devletlerinden Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı

Devletler	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Arnavutluk	49.667	89.748	145.032	142.482	159.828	159.240
Bosna Hersek	61.651	131.347	200.698	177.893	197.388	187.015
Bulgaristan	1.242.961	1.402.795	2.882.512	2.893.092	2.918.581	2.808.357
Hırvatistan	16.566	29.464	61.327	66.948	77.003	78.844
Karadağ	11.441	20.812	29.417	29.844	34.274	32.248
Kosova	70.462	145.931	193.823	174.681	209.853	209.671
Kuzey Makedonya Cumhuriyeti	115.483	182.045	266.184	251.066	246.626	242.520
Romanya	269.076	496.178	886.555	990.005	1.173.358	1.174.607
Sırbistan	129.284	238.852	357.787	311.738	342.002	318.512
Slovenya	8.108	18.580	48.622	53.600	58.884	57.047
Yunanistan	136.305	157.723	569.795	686.480	707.133	621.595
Toplam	2.111.004	2.913.475	5.641.752	5.777.829	6.124.930	5.889.656

Türk kültürüne olan ilgi sinema ve dizi sektörüne olan talebi artırmış, Türk dizileri Balkanlarda en çok izlenenler arasında yer almıştır. Böylelikle Türkiye'ye duyulan ilgi ve merak tetiklenmiştir. Bu durumun turist sayısındaki artışa da yansıdığı görülmektedir. Bu gelişmeler Türkiye'ye olan güven duygusunun artmasına vesile olmuş, bölge devletleri arasındaki çeşitli anlaşmazlık durumlarında arabulucu bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede 2024'te KFOR komutasının Türkiye'ye devredilmesini örnek göstermek mümkündür (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 20024).

Çok taraflılık ve insani diplomasi gibi dış politika ilkelerine öncelik veren Türkiye, bu süreçte Kosova ve Sırbistan arasındaki elektrik anlaşmazlığında, Belgrad-Priştine Diyaloğu Süreci'nde, AB ve BM'nin Balkanlardaki sivil operasyonlarında aksiyoner bir tutum sergilemiştir. Bunun yanında Batı Balkanların AB üyeliği sürecini destekleyen Türkiye, bölge devletleri arasındaki iş birliklerine (Açık Balkan İnisiyatifi gibi) destek vermiş, bölgenin barış ve istikrar sürecine katkı sunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki iktisadi alandaki ilişkilerin diğer ilişki biçimlerine/alanlarına spill over etkisinde (yayıma) bulunduğu varsayımına dayandırılmıştır. Buradan hareketle ikili aktörler arasındaki dış ticaret verileri yıllara göre analiz edilmiş, tablo ve grafik şeklinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Bu veriler bağımsız bir kuruluş olan ITC'nin yıllık ithalat ve ihracat göstergeleri göz önünde bulundurularak deşifre edilmiştir. Çalışma Soğuk Savaş sonrası süreçle ilgili sınırlandırılmıştır. Ancak ilişkilerin ve dış politikanın temel ontolojisini açıklamak ve kuramsal değerlendirmenin genel çerçevesini çizmek amacıyla kimlik dönüşümünün kırılma süreçlerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede neofonksiyonist ve inşacılık kuramlarıyla; çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesi belirlenmiş; aktör davranışları ve dış politikanın yapım süreci açıklanmıştır.

Türkiye'nin için Balkanları önemli kılan 3 temel unsur tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, iktisadi ve ticari ilişkilere aittir. Bu çerçevede Türkiye'nin Batı Avrupa'ya olan ticareti Balkanlar üzerinden kara yolu ile sağlanmaktadır. Aynı zamanda Hazar, Ortadoğu enerji kaynaklarının AB'ye transferi bölgenin önemini artırmaktadır. İkincisi, kültür ve kimliktir. Türk azınlıkları, din, dil ve ortak tarih konularını bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Nitekim bölgedeki Türk ve Müslüman azınlıkların varlığının korunması; Türkiye'nin hem bölgeye olan ilgisini artırmakta hem de ilgili devletlerle ilişkilerini kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede ortak tarihsel geçmiş ve kültürün de ilişkileri kolaylaştırdığını, ortak bir hafıza bilincini ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. Üçüncüsü, jeopolitik nedenlerle bölgenin siyasi, güvenlik ve askerî açıdan stratejik bir alan olmasıyla ilgilidir. Öyle ki bölgesel çatışma riskinin yüksek olması, Rusya-Ukrayna Savaşı, Sırbistan-Kosova-Arnavutluk-Makedonya dörtgenindeki gerilim, Sırbistan-Bosna Hersek anlaşmazlıkları; Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle bölgenin barış ve istikrarı Türkiye için elzem görülmektedir. Aynı zamanda Balkanlar, Türkiye'nin bölgesel gücünün sınılandığı, büyük güç perspektifine ulaşmasına imkân tanıyan bir jeopolitik alan olarak ön plana çıkmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Balkan siyasetinin 1990-1996 arasında askerî ve güvenlik odaklı yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bölgedeki çatışmaların zayıfladığı 1996 sonrasında ise ilişkilerin ekonomi çerçevesinde ilerletildiği görülmektedir. Nitekim bu süreç itibarıyla Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki STA anlaşmaları bu ilişkinin derinleştirilmesinde etkili olmuştur. Ancak 2002 öncesinde kadar Türkiye'nin gerek güç-kapasite arasında uyumsuzluğu, istikrarsız hükümetler, iç politik sorunlar, askerî vesayet dış politikadaki belirleyiciliği bu ilişkilerin ilerletilmesine engel olmuştur. Ancak Türk dış politikasındaki süreklilik ve devamlılık sorunu 2002 sonrasında giderilmiş, Yeni-Osmanlılık kimliği benimsenmiştir. Bu doğrultuda dış politikadaki çıkar ve amaçlar yeniden inşa edilmiştir. Nihayetinde bu amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla YEE, YTB, TİKA, TMV, TRT Balkan ve kamu diplomasisi araçları kurulmuştur. Türk dış politikasının yeni amaçları doğrultusunda benimsenen temel ilkeler; Balkanlar dış politikasının da tadil edilmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda Soğuk Savaş sonrası kurulan iktisadi ilişkiler ilerletilmiş, STA Anlaşmalarının verimliliği artırılmıştır. Karşılıklı bağımlılık ve etkileşimin artışı doğrudan ilgi ve merakı da artırmış; güven tesisinin inşasında kritik rol oynamıştır. Nitekim bölge devletleri ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi son 30 yılın zirve noktasına ulaştığı tespit edilmiştir. Bu alandaki ilerleme spill over etkisi yaparak turizm, eğitim, sosyo-kültürel ve kamu diplomasisi alanlarına da yayılmıştır. Nihayetinde Balkanlardan Türkiye'ye gelen turist sayısı son 10 yılın zirvesinde seyretmiştir. Benzer gelişmeler Türkiye'ye gelen Balkan kökenli öğrenci sayısında da tespit edilmiştir. Bu minvalde Türkiye ve Balkan devletleri arasındaki kardeş belediye sayısı, sinema ve dizi sektöründeki talep artışı; spill over etkisine örnek teşkil etmektedir. Ezcümle iktisadi ilişkiler ve ekonomi; Türkiye ve Balkan ilişkilerinin seyrini belirlemiş, karşılıklı bağımlılığı artırmış, sosyo-kültürel ilişkileri derinleştirmiş ve halkları birbirine yakınlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2017). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. 6. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Balcı, A. (2018). Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. 3. Baskı, Alfa Yayınları.
- Balcı, O. (2024). Viyana Kongresi'nin Avrupa Sistemine ve Avrupa Dışı Dünyaya Etkileri, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 15(57), 1412-1429, <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.4511>
- Bağbaşıoğlu, A. (2018). NATO'nun Dönüşümünün Balkanlara Yansımaları. Müdahale, Genişleme, Ortaklıklar. Nobel Yayınevi.
- Bechev, D. (2017). *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*. Yale University Press.
- Brand Finance, (2026). "Global Soft Power Index 2025", Mayıs 2026 tarihinde <https://brandirectory.com/soft-power/2025/ranking?filterRegion=1&metric=1&viewType=respondent-group&fromRegion=1> adresinden erişildi.
- Brzezinski, Z. (2015). Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri.

İnkılap Yayınları.

- Burchill, S. vd., (2019). Uluslararası İlişkiler Teorileri. Çev: Muhammet Ali Ağcan ve Ali Aslan, Küre Yayınları.
- Bıçaklı, H. A. (2016). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008). İmge Kitabevi.
- Coşkun, R. (2022). Yakındaki Uzak Vatan: Balkanlar. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 3(18), 49-60.
- Defay, A. (2005). Jeopolitik. Çev. İsmail Erguz, Dost Yayınları, 2005.
- European Commission, (2024). European Union, Trade in goods with Western Balkans. 5 Mayıs 2024 tarihinde https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_western-balkans-6_en.pdf adresinden erişildi.
- Fleming, K. E. (2000). "Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography", *The American Historical Review*, 105(4), 1218-1233. <https://doi.org/10.1086/ahr/105.4.1218>
- Gözen, R. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri. 2. Baskı, İletişim Yayıncılık.
- Haas, E. (1961). International Integration: The European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), 366-392. <https://doi.org/10.1017/S0020818300002198>
- Haas, E. B. (2004). *Uniting Of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957 (Contemporary European Politics and Society)*. University of Notre Dame Press.
- Haas, E. B. and Schmitter, Philippe C. (1964). Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projections about Unity in Latin America. *International Organization*, 18(4), 705-737. <https://doi.org/10.1017/S0020818300025297>
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. Çev. Mehmet Turhan ve Y. Cem Soydemir, Okyanus Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Türkler ve Balkanlar*. (Ed.), Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut*. Cilt II içinde (ss. 9-41), TİKA Yayınları.
- Jelavich, B. (2018). *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar 1. 6. Baskı*, Küre Yayınları.
- Karakaş, A. (2024). *Türk ve Rus Dış Politikasında Bir Rekabet ve İş Birliği Alanı Olarak Balkanlar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi SBE.
- Karakaş, A. and Ayhan, H. (2024). *Türkiye-European Union Relations In The Framework Of Common Foreign and Security Policy: Identity and Security*. *ROMAYA-Researches on Multidisciplinary Approaches*, 4(2), 1-11. <https://izlik.org/JA23BG43YJ>
- Katzenstein, P. (1996). *The Culture of National Security, Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press.
- Kaufman, J. P. (2022). *Introduction to International Relations: Theory And Practice*. III. Edition, Rowman & Littlefield,.
- Kodaman, T., ve H. Birsal, (2014). 21. Yüzyıl Balkan Jeopolitiğinin Çok Boyutlu Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi ve Türkiye'ye Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 49-64. <https://izlik.org/JA86DE77MA>
- Koloğlu, O. (1993). *Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)*. Eren Yayınları.
- Mahan, Alfred T. (2010). *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*. Cambridge University PressAssoc.
- Mazower, M. (2017). *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*. 2. Baskı, Melisa Matbaacılık.
- Mitrany, D. (1948). The Functional Approach to World Organization. *International Affairs*, 24(3), 350-363. <https://doi.org/10.2307/3018652>
- Mitrany, D. (1953). The International Technical Assistance Program. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 25 (2), 13-24. <https://doi.org/10.2307/1173261>
- Mitrany, D. (1965). The Prospect of Integration: Federal or Functional. *Journal of Common Market Studies*, 4(2), 119-149. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1965.tb01124.x>
- Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 616, 94-109. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
- Nye, J. S. (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*. Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları.
- Nye, J. S. (2005). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. PublicAffairs.
- Nye, J. S. ve D. A. Welch, (2017). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. Çev. R. Akman, V. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oran, B. (1996). *Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 51(1), 353-370. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001913
- Özlem, K. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 23-29. <https://izlik.org/JA27AG86DW>

- Progonati, E. (2015). Rusya'nın Balkanlar Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*, (45), 105-125. <https://doi.org/10.17782/ka.22694>
- Rosecrance, R. (2001). Has Realism Become Cost-Benefit Analysis? A Review Essay. *International Security*, 26(2), 132-154. <https://doi.org/10.1162/016228801753191169>
- Roskin, M. G. ve Nicholas, O. B. (2014). *Uluslararası İlişkiler: Uluslararası İlişkiler'in Yeni Dünyası*. Çev. Özlem Şimşek, Liberte Yayınları.
- Senkyr, J. (2010). *Turkey on the Road to Becoming a Regional Power*. Konrad Adenauer Stiftung.
- Sükan, Ö. (2001). 21. Yüzyıl Başlarında Balkanlar ve Türkiye. Harp Akademileri Basım Evi.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2026, 11 Mayıs 2026 tarihinde <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden erişildi.
- TBB, (2024). "Kardeş Şehir İşbirliklerinin Dağılımı: Hangi Tür Belediyeler Daha Çok Kardeş Şehir İlişkisi Kurmuş?", Mayıs 2026 tarihinde https://www.tbb.gov.tr/sites/default/files/online/kitaplar/yerel_diplomasi_ve_kardes_sehir_iliskileri_2/files/basic-html/page77.html adresinden erişildi.
- The International Trade Centre, (2026). 12 Nisan 2026 tarihinde <https://www.trademap.org/Index.aspx#> adresinden erişildi.
- TİKA, (2024) Faaliyet Raporu 2024, 26 Nisan 2026 tarihinde <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2025/02/TIKA-Faaliyet-Raporu-2024-2-web.pdf> adresinden erişildi.
- TİKA, (2026). "Hakkımızda", 26 Nisan 2026 tarihinde <https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/> adresinden erişildi.
- TMV, 2024. "Maarif Bülten 2", ss. 23-25, 15 Kasım 2023 tarihinde <https://124.im/g3scL> adresinden erişildi.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States make of it: the Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
- Yunus Emre Enstitüsü, (2024). Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu 2023. 1 Mayıs 2026 tarihinde <https://www.yee.org.tr/tr/hakkimizda/faaliyet-raporlari> adresinden erişildi.
- Yunus Emre Enstitüsü, (2024). "Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu 2020", 1 Mayıs 2026 tarihinde <https://www.yee.org.tr/tr/hakkimizda/faaliyet-raporlari> adresinden erişildi.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, (2025). "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu", <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zalmai Khalilzad, Ian O. Lesser ve F. S. Larrabee, (2001). *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.